

Majke i kćeri: konstrukcija majčinstva i kćerinstva u trima izabranim romanima hrvatskoga realizma (Olgi i Lini, Gospođi Sabini, Meliti)

Krijan, Ema

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:906541>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

EMA KRIJAN

**MAJKE I KĆERI: KONSTRUKCIJA MAJČINSTVA I KĆERINSTVA U TRIMA
IZABRANIM ROMANIMA HRVATSKOG REALIZMA (*OLGI I LINI, GOSPOĐI
SABINI, MELITI*)**

Završni rad

Pula, rujan 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

EMA KRIJAN

**MAJKE I KĆERI: KONSTRUKCIJA MAJČINSTVA I KĆERINSTVA U TRIMA
IZABRANIM ROMANIMA HRVATSKOG REALIZMA (*OLGI I LINI, GOSPOĐI
SABINI, MELITI*)**

Završni rad

JMBAG: 0303097659, **redovita studentica**

Studijski smjer: Jednopedmetni prijediplomski sveučilišni studij Hrvatski jezik i
književnost

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Dulibić-Paljar

Pula, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Ema Krijan, kandidatkinja za prvostupnicu hrvatskog jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, rujan 2024. godine

IZJAVA o korištenju autorskog djela

Ja, Ema Krijan dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Majke i kćeri: konstrukcija majčinstva i kćerinstva u trima izabranim romanima hrvatskog realizma (Olgi i Lini, Gospođi Sabinu, Meliti)* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljajući na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, rujan 2024. godine

Potpis

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. KNJIŽEVNI KONTEKST HRVATSKOG REALIZMA.....	6
2.1. Utjecaj realizma na prikaz obiteljskih odnosa	8
3. ANALIZA TRI ODABRANA ROMANA	11
3.1. Kratak pregled romana i autora	12
3.2. Prikaz majčinstva	16
3.3. Prikaz kćerinstva	30
3.4. Odnos majki i kćeri	31
4. KOMPARATIVNA ANALIZA.....	39
4.1. Sličnosti i razlike u odabranim romanima hrvatskoga realizma	39
4.2. Razvoj ženskih likova	41
5. ZAKLJUČAK.....	44
6. LITERATURA	47

1. UVOD

Ovaj završni rad govorit će o tipovima majki i majčinstvu u trima izabranim romanima hrvatskog realizma (*Gospođa Sabina*, *Olga i Lina*, *Melita*) te o kćerinstvu i majčinstvu iz same perspektive djeteta. Majčinstvo je kompleksan fenomen koji obuhvaća različite uloge i arhetipove, od samopožrtvovanih do manipulativnih figura. U literaturi, majke se često kategoriziraju prema dvjema suprotnim paradigmama: majke koje su spremne dati svoj život za dobrobit svoje djece te majke koje djecu doživljavaju kao sredstva za postizanje vlastitih ciljeva. Prva grupa majki utjelovljuje tradicionalnu predodžbu o majčinskoj ljubavi koja je bezuvjetna i nesebična. One su često prikazane kao anđeli u kući, posvećene obitelji i kućanstvu te često zanemaruju vlastite potrebe u korist obitelji. Njihov identitet često ostaje vezan uz obiteljsku sferu. S druge strane, postoje majke koje su prikazane kao fatalne žene. One svoju seksualnost i šarm ne koriste samo u interakciji s muškarcima već i kao alat za manipulaciju vlastitom djecom. Fatalne majke često vide svoju djecu kao trofeje, osvojene pehare na putu do ostvarivanja vlastitih ambicija i/ili društvenog statusa. Taj dualizam između majke anđela u kući i fatalne majke otvara prostor za širu raspravu o ulozi žene u društvu i kompleksnosti majčinstva.

Završni rad koncipiran je tako da je u uvodu pobliže prikazano ono čime će se baviti ovaj rad. Uvod prikazuje sveobuhvatan pregled ključnih elemenata potrebnih za razumijevanje teme u kontekstu hrvatskog realizma. Prvo, uvodi se pojam majčinstva i kćerinstva, objašnjavajući njihova značenja te kako se ta dva pojma reflektiraju u književnost hrvatskog realizma. Nadalje, daje se kratak pregled hrvatskog realizma kao književnog razdoblja, ističući njegove glavne značajke i značajke istaknutih autora. Cilj istraživanja je dublje razumjeti kako se koncepti majčinstva i kćerinstva pojavljuju i interpretiraju unutar djela hrvatskih realističkih pisaca, tj. unutar romana Eugena Kumičića i Josipa Eugena Tomića te kako ti koncepti utječu na karakterizaciju i radnju odabranih književnih djela. Uvod također pruža kratak pregled strukture rada, koji je podijeljen na nekoliko tematskih cjelina. Prva tematska cjelina donosi prikaz povijesnog i društvenog konteksta hrvatskog realizma, glavne karakteristike te utjecaj realizma na prikaz obiteljskih odnosa. Druga tematska cjelina analizira odabrane romane, *Olga i Lina*, *Gospođa Sabina* i *Melita*. Točnije, kratak pregled romana i autora, prikaz majčinstva i kćerinstva te prikaz odnosa majki i kćeri. Treća tematska cjelina prikazuje komparativnu analizu odabranih romana kroz sličnosti i razlike u romanima,

kroz razvoj likova i kroz utjecaj književnog konteksta na prikaz majčinstva i kćerinstva u svakom od romana. Završni dio donosi zaključke i osvrt na postignute ciljeve istraživanja te prikazuje literaturu koja je uvelike doprinijela pisanju završnog rada.

Realizam u hrvatskoj književnosti obilježen je značajnim društvenim, političkim i kulturnim promjenama koje su utjecale na stvaralaštvo hrvatskih književnika i književnica. U prvom dijelu stoljeća književnost je bila pod snažnim utjecajem romantizma te su se pisali mnogi epski i lirski stihovi, kao i povijesni romani i drame. U drugom dijelu stoljeća književnost je bila sve više obilježena realizmom, što se ogledalo u temama, stilu i jeziku. Pisale su se realistične proze, drame, poezije, s naglaskom na svakodnevni život i socijalne probleme. Također, u razdoblju realizma u hrvatskoj književnosti pojavljuju se i neki od prvih hrvatskih ženskih pisaca, poput Marije Jurić Zagorke i Ivane Brlić-Mažuranić. Posebno značajno za razdoblje hrvatske književnosti u realizmu bilo je razdoblje Hrvatskog narodnog preporoda, pokreta koji je zastupao hrvatski jezik, kulturu i identitet te se zalagao za kulturnu autonomiju Hrvatske unutar Austro-Ugarske monarhije. U tom su razdoblju nastale mnoge važne književne institucije, poput Matice hrvatske, koja je i dan danas jedna od najznačajnijih kulturnih udruga u Hrvatskoj. Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti započinje 1881. godine kada umire August Šenoa. Glavni predstavnici hrvatskog realizma, koje je književna povijest tako vješto prepoznala, pojavljuju se gotovo istodobno, a to su Eugen Kumičić, Josip Kozarac, Vjenceslav Novak, Silvije Strahimir Kranjčević, Anto Kovačić te Ksaver Šandor Gjalski (Šicel 2005: 5). Također, naglašavaju vjernost u crtanju života, zdrav i vedar realizam, istinitu sliku važnih karaktera, potrebu izražavanja istinske slike stvarnosti te osuđuju preživjeli romantizam tražeći zdrave oči (Šicel 2005: 15 - 16).

Razdoblje hrvatskog realizma obilježeno je političkim i društvenim promjenama koje su značajno utjecale na kulturni i književni razvoj Hrvatske. Neki od ključnih političkih događaja i mjera iz tog razdoblja uključuju banovanje grofa Karolyja Khuena Hedervaryja, koji se pojavljuje na vlasti od 1883. godine do 1903. godine. Njegovo banovanje se često opisuje kao razdoblje mađarizacije i centralizacije, provodio je politiku koja je favorizirala Mađare i mađarski jezik, čime je pokušao oslabiti hrvatsku nacionalnu svijest. Tijekom njegovog banovanja došlo je do velikog otpora među hrvatskim intelektualcima i političarima, što je kulminiralo u brojnim protestima i političkim sukobima. Jedna od kontroverznijih mjera bila je uvođenje dvojezičnih natpisa na javnim zgradama i institucijama – na mađarskom i hrvatskom jeziku, što je

dodatno pojačalo napetosti među hrvatskim stanovništvom koje je vidjelo ovu mjeru kao pokušaj potiskivanja hrvatskog jezika i kulture. U kontekstu hrvatske povijesti, ban je bio kraljevski namjesnik koji je imao veliku ulogu u upravljanju zemljom te se u Hrvatskoj postavlja ban kao isključivi izravni predstavnik mađarske vlade (Šicel 2005: 22 - 28). Časopisi su bili ključni za razumijevanje i praćenje kulturnih i društvenih kretanja u razdoblju realizma. U razdoblju hrvatskog realizma pojavljuje se desetak književnih časopisa koji su se bavili književnošću, umjetnošću i znanošću – igrali su ključnu ulogu u oblikovanju kulturnog i intelektualnog života u Hrvatskoj. Najpoznatiji časopisi su: *Vienac*, *Hrvatska vila*, *Prosvjeta*, *Matica* i dr. Također, pojavljuju se i dva bitna dnevnika, *Obzor* i *Sloboda*. Najbitnije značajke časopisa tog razdoblja su kvalitetna književna produkcija koja se ogledala u objavljivanju radova najznačajnijih književnika i intelektualaca tog vremena, kritički prikazi koji su pomogli u oblikovanju književnog ukusa i promicanju novih ideja, forumi za rasprave koji su omogućavali razvoj i širenje novih ideja, uloga u nacionalnom buđenju koja promiče hrvatski jezik, kulturu i identitet u kontekstu političkih i društvenih promjena (Šicel 2005: 35 - 40).

Davorin Trstenjak¹ je, poput mnogih intelektualaca svog vremena, imao specifične stavove o ženama koji su odražavali društvene norme 19. stoljeća. Trstenjak je u svojim radovima često naglašavao tradicionalnu ulogu žena u društvu, a ženska uloga je uglavnom ograničena na kućanstvo i obitelj. Točnije, smatrao je kako bi žene trebale biti usmjerene prema svojim prirodnim ulogama, a to su uloge supruga i majki. Kao pedagog, Trstenjak je zastupao mišljenje da bi djevojke trebale biti obrazovane, ali s naglaskom na moralne i domaćinske vještine. Njegov pristup obrazovanju žena bio je oblikovan uvjerenjem da će dobro obrazovane žene, u smislu moralnih i domaćinskih vještina, biti bolje supruge i majke te će tako pozitivno utjecati na društvo. Trstenjakov stav o ženama danas se može smatrati konzervativnim i patrijarhalnim. Ipak, važno ih je razumjeti u kontekstu vremena u kojemu je živio.

¹ Davorin Trstenjak (1848. – 1921.) bio je hrvatski pedagog i književnik koji je značajno doprinio obrazovanju i kulturi u 19. stoljeću. Kao profesor, zalagao se za cjelovito obrazovanje koje obuhvaća intelektualni, moralni i fizički razvoj učenika te je promovirao upotrebu materinskog jezika u školama. Trstenjak je također bio plodan pisac, autor povijesnih djela i književnih kritika koje su promovirale nacionalnu svijest i kulturni identitet Slovenaca i Hrvata. Njegov rad ostavio je trajni utjecaj na hrvatski obrazovni sustav i književnost, a njegovo naslijeđe živi kroz generacije učenika i njegovih djela. Najpoznatija djela su mu: *Mladi učitelj* (1891), *Život i rad Ivana Filipovića* (1897), *Zreo učitelj* (1907), *Slobodna škola* (1908), *Etika* (1910), *Ispod brda Djeda* (1911), *Nagrade i kazne* (1917), *Darvinizam u uzgoju* (1918), *Besjede na djedu* (1921), *Izabrane priče i pripovijetke* (1953) i dr. Također, bio je prvi predsjednik Saveza hrvatskih učiteljskih društava u razdoblju od 1919. do 1921., te pravi i počasni član Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora (Trstenjak, Davorin. 2013 - 2024. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža).

Njegovo inzistiranje na obrazovanju žena, iako ograničeno, ipak predstavlja korak naprijed u odnosu na prethodne generacije koje su ženama pružale još manje obrazovanih mogućnosti. U časopisu *Napredak* iznosi ondašnje, tradicionalno mišljenje, o ženi kao majci:

Žena je po svojoj prirodi najviše mati. Ona je sva proniknuta materinstvom. Materinstvo je njezina jezgra, oko koje su skupljene sve njezine sile, gotovo sve njezine kreposti i sve njezine slaboće. Gdje toga nema, tamo je žena nepotpuno i neprirодно biće. I ona je to savršenija i vrednija, što je više majka. Materinstvo je najviša čast ženi, i bez toga ona nije žena. Materinstvo je prvo i najbitnije određenje svake žene. Žena je majkom tek potpuna žena. Žena može biti kraljica ljepote, može biti pjesnikinja, umjetnica, svetica i što god hoćete, ali ne može da bude potpuna žena, ako ne vrši prve i najveće misije, za koju je po prirodi određena: ako nije mati.

(Trstenjak 1975: 29 - 30)

Adrienne Rich² u svojoj knjizi *Of Woman born: Motherhood as Experience and Institution* nudi duboku i višeslojnu analizu majčinstva, fokusirajući se na dva glavna aspekta: osobno iskustvo majčinstva i društvenu instituciju majčinstva. Sam predgovor započinje rečenicom da su svi ljudski životi na planeti rođeni od žene (Rich 1976: 11). Naravno, vidljiva je opreka u shvaćanju majčinstva kod Trstenjaka i kod Rich. Dok Trstenjak zagovara majčinstvo kroz moralne i domaćinske vrijednosti, Rich kritizira takvo zagovaranje te smatra da se ženama nameće majčinstvo kao moralna i društvena dužnost, često bez obzira na njihove osobne želje i ambicije. Osim što kritizira nametanje majčinstva kroz moralne i društvene dužnosti, kritizira i tradicionalne rodne uloge koje ograničavaju žene na majčinstvo i domaćinstvo te ono što je najbitnije, zagovara slobodu izbora za žene da same definiraju svoje uloge i iskustva kao majke. Što dovodi do zaključka da jasne definicije majčinstva nema. Točnije, majčinstvo je kompleksan pojam koji obuhvaća biološke, emocionalne, socijalne i kulturne aspekte. Biološki, majčinstvo uključuje trudnoću, porođaj i dojenje,

² Adrienne Rich (1929. – 2012.) bila je istaknuta američka pjesnikinja, esejistica i feministička aktivistica. Poznata po svojim snažnim stavovima i utjecajnim djelima, Rich je imala značajan utjecaj na književnost, feminističku misao i društvene promjene prošlog stoljeća. Tijekom svoje karijere dobila je mnoge nagrade i priznanja za svoj književni rad, uključujući *National Book Award*, *Bollingen Prize* i *Ruth Lilly Poetry Prize*. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća izjasnila se kao lezbijka te objavila oglede pod nazivom *On Lies, Secrets, and Silence* u kojima istražuje razne oblike ugnjetavanja žena, uključujući i pitanja seksualne orijentacije i identiteta. Ostala poznata poetska djela, svakako su: *Necessities of Life*, *The Dream of a Common Language*, *An Atlas of the Difficult World*, *The School Among the Ruins*; *Poems*, *Tonight No Poetry Will Serve: Poems 2007 - 2010* (Rich, Adrienne. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža).

stvarajući fiziološku vezu između majke i djeteta. Emocionalno, majčinstvo podrazumijeva duboku ljubav, brigu i zaštitu koju majka pruža svome djetetu što je ključno za njegov emocionalni i psihološki razvoj – Rich naglašava koliko je zahtjevno biti odgovoran za druge živote uz osjećaj krivnje i nedostatnosti koje majke često doživljavaju (Rich 1976: 52 - 55). Socijalno i kulturno, majčinstvo je oblikovano društvenim očekivanjima, normama i ulogama koje se razlikuju iz stoljeća u stoljeće. Institucionalno, majčinstvo je često kontrolirano kroz zakone, politike i društvene norme koje definiraju uloge i odgovornosti majki. Danas, majčinstvo se sve više prepoznaje kao osobni izbor i iskustvo, uz naglasak na podršku majkama i ravnopravnoj podjeli roditeljskih odgovornosti. Majka/mama/mati/mater je osoba koja ispunjava ključnu ulogu u životu djeteta kroz biološke, emocionalne, socijalne i kulturne aspekte, a u Hrvatskoj enciklopediji mrežnog izdanja majčinstvo se definira kao obiteljskopравни odnos žene i djeteta koje je rodila (Majčinstvo. 2013 - 2014. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža).

Ono što se u ovome radu obrađuje, odnosi se na prikaz majčinstva u razdoblju hrvatskog realizma, u razdoblju kada postoje određena tradicionalna shvaćanja majčinstva. No, kako se radi o temi koja je itekako aktualna i danas, nastojat ćemo shvaćanja 19. stoljeća o kojima pišemo, osvjetliti i iz današnje perspektive.

Je li svaka žena rođena s darom da bude majka te želi li svaka žena biti majka? Pitanje treba li žena biti majka nije pitanje na koje postoji jednoznačan odgovor. Odluka o tome želi li netko postati roditelj ovisi o individualnim željama i potrebama te o različitim okolnostima u kojima se pojedinac nalazi. Naravno, postoji društveni pritisak na žene da postanu majke, ali postojanje tog pritiska ne bi trebalo ograničavati žene u njihovim životnim izborima jer iako je majčinstvo jedan od najvažnijih i najodgovornijih poslova u društvu, to ne znači da je svaka žena dužna postati majka. To je glavno pitanje koje se u ovome radu obrađuje, ali prisutna su i ostala pitanja kao što su sljedeća: Kakvo je djetetovo odrastanje u obitelji u kojoj je majka fatalna žena, a kakvo u obitelji u kojoj je majka anđeo u kući? Što djeca vide od svojih majki i kako su povezana s njima? Odnosno, što su sve majke 19. stoljeća morale, smjele i trebale biti, tj. što nisu morale, nisu smjele i nisu trebale biti?

2. KNJIŽEVNI KONTEKST HRVATSKOG REALIZMA

Kako jednom rečenicom, detaljno, opisati književno stanje u razdoblju hrvatskog realizma? Krešimir Nemeć u svojim oĝledima iz novije hrvatske književnosti donosi jedan od zaključaka da je književno razdoblje hrvatskog realizma... „vrijeme otpadaka tuđih misli i tuđe mašte“ (Nemeć 1995: 169). No, razdoblje hrvatskog realizma donosi i brojne promjene u književnom kontekstu koje se očituju kroz tehnike pisanja, pripovijedanja, napuštanje određenih modela i raskida s određenom literaturom, kroz dijalog s tradicijom i dr. U osamdesetim godinama prošlog stoljeća dolazi do značajnih promjena u književnom stvaralaštvu, gdje dolazi do napuštanja mimetičkog modela i prekida s tradicionalnim konceptom održavalačke (receptivne) literature. Takav koncept u hrvatskoj književnosti dovodi do analize socijalnog konteksta, akcentuiranja neposrednog životnog iskustva, realističke motivacije i naglašene referencijalnosti (Nemeć 1995: 162). Fantastika, koja se počela pojavljivati već u sedamdesetim godinama, postoje dominantna odrednica i u osamdesetima. Ono što je posebno važno jest činjenica da je taj žanr proširio granice umjetničke slobode, usmjeravajući pažnju na sam tekst, njegovu znakovnost i jezik kao predmet istraživanja. Jezik postaje sredstvo stvaranja fikcionalne iluzije, a ne samo alat za opisivanje stvarnosti (Nemeć 1995: 162 - 165). Ovakav pristup omogućavao je autorima da eksperimentiraju s formom i sadržajem, stvarajući djela koja su inovativna i estetski bogata. Također, dolazi i do značajnog preispitivanja granica između elitne i trivijalne književnosti. Hijerarhija žanrova se ukida, otvarajući prostor za dinamičan dijalog prošet književnom tradicijom. Stari literarni projekti se obnavljaju, a autori inspiraciju pronalaze u klasičnim djelima, koja reinterpretiraju na realističan način. Pored toga, hrvatski pisci osamdesetih godina stvaraju djela koja su često inspirirana djelima zapadnjačkih najprodavanijih pisaca i njihovih djela (Nemeć 1995: 165 - 166). Pisci uspijevaju stvoriti djela koja su ne samo kvalitetna nego i komercijalno uspješna. Približavanje zapadnjačkim uzorima dovodi do stvaranja književnosti koja je istovremeno lokalna i globalna, ukorijenjena u hrvatskoj tradiciji, ali otvorena za utjecaje izvana.

Roman, kao najopširnija prozna vrsta, postaje dominantan u razdoblju hrvatskog realizma. Glavni prozni nositelji realističkog razdoblja su Eugen Kumičić, Josip Kozarac, Ksaver Šandor Gjalski i Vjenceslav Novak. Specifično obilježje proze toga razdoblja i dalje je domoljubna tematika, ali i stilski pluralizam. Osim toga, uobičajene su osobine realistične književnosti i spajanje romantičarskih elemenata s

realističko-naturalističkim izrazom, odnos selo-grad. U hrvatskoj se književnosti tog doba također vide i društvene promjene u vidu jačanja građanskog društva. Ističe se u skladu s time i psihološko nijansiranje junaka koji se osjeća zatečen društvenim promjenama (Šicel 2005: 81). Raznolikost trivijalne proze pridonijela je bogatstvu i popularnosti romana. U tom razdoblju prisutne su različite forme trivijalne proze, uključujući detektivske romane, znanstvenu fantastiku, horor, pa čak i pornografske romane (Nemec 1995: 167). Raznolikost žanrova omogućila je autorima da se bave širokim spektrom tema i stilova, prilagođavajući se ukusima sve zahtjevnije publike – publike koja je htjela samo zabavu. Umjesto da se prošlost negira, hrvatski romansijeri uključuju tradiciju u svoje literarno stvaralaštvo, a to se očituje u povratku pripovijedanju, uzbudljivim zapletima i narativnoj igri. Uzbudljivi zapleti i narativna igra omogućavaju hrvatskim romansijerima da privuku čitatelje, dok se u romanima sve više bave stvarnosnim i iskustvenim temama. Međutim, naviknut ozbiljan diskurs često ustupa svoje mjesto frazama, tračevima, semantički ispražnjenim ili ironiziranim konstrukcijama. Što dovodi do zaključka da kategorije indiferentnosti i alternativnosti zamjenjuju avangardistička načela (Nemec 1995: 167 - 169). U razdoblju hrvatskog realizma dolazi do izražaja i provokacija, izazivanja estetskog šoka, očuđenja i osporavanja etabliranih normi. Ova težnja ka inovaciji manifestira se kroz tehnike pisanja koje uključuju spisateljsku samosvijest, autoreferencijalnost, autotematičnost, metafikcionalnost i ironično poigravanje pripovjednim konstrukcijama i žanrovskim konvencijama. Pripovijedanje se razvija kroz postupke permutacije, kombinacije, supstitucije, kolažiranja i montaže (Nemec 1995: 169 - 174). Takvom tehnikom pisanja stvara se složen i dinamičan tekstualni svijet. Roman postaje središnje mjesto za istraživanje i izražavanje, spajajući tradiciju i modernost te stvarajući književnost koja je istovremeno duboko ukorijenjena u tradicionalnom kontekstu, ali je otvorena i za globalne, svjetske utjecaje.

Stilske i tematske karakteristike koje su specifične za razdoblje hrvatskog realizma svakako su okretanje prema stvarnosti, detaljno prikazivanje društvenih odnosa i ljudske prirode te kritički pristup tadašnjem društvu. Stilske karakteristike očituju se kroz objektivnost i preciznost, tj. opisi su detaljni, a pripovjedač često ostaje neutralan promatrač koji izbjegava subjektivne komentare. Jezik je jednostavan, jasan i svakodnevan, bez pretjeranog uljepšavanja i stilizacije. U djelima je često prisutan deterministički pristup, gdje su likovi i njihovi postupci uvjetovani društvenim, ekonomskim i obiteljskim okolnostima. Velika pažnja posvećena je detaljnim opisima

likova, ambijenata i situacija u kojima se likovi nalaze, čime se postiže efekt stvarnosti i uvjerljivosti. Također, još jedna bitna stilska karakteristika očituje se u pripovijedanju. Najčešće je linearno pripovijedanje, s jasno uzročno-posljedičnom vezom između događaja. Dijalozi su realistični i vjerno prikazuju govor likova. Tematske karakteristike očituju se u socijalnoj problematici, psihološkoj analizi, kritici društva, obiteljskim odnosima, prikazu svakodnevnog života i u nacionalnoj tematici. Djela hrvatskog realizma često se bave socijalnim pitanjima i problemima, tj. prikazuju se različiti društveni slojevi, od siromašnih seljaka do bogatog građanstva, s posebnim naglaskom na nepravde i sukobe. Likovi su detaljno psihološki razrađeni, a hrvatski romansijeri se bave unutarnjim svijetom svojih likova, njihovim motivacijama, moralnim dilemama i sukobima. Mnogi autori koriste svoja djela kao prikaz kritike društvenih nepravdi, korupcije, licemjera i dr. negativnih pojava u društvu. Hrvatski romansijeri se usredotočuju na svakodnevni život običnih ljudi s naglaskom na stvarnim, svakodnevnim situacijama. Naravno, u kontekstu borbe za nacionalnu samostalnost, mnogi autori svojim djelima obrađuju teme povezane s nacionalnim identitetom, poviješću i kulturom. To razdoblje postavilo je temelje za daljnji razvoj hrvatske književnosti, uvodeći nove pristupe i teme koje su i danas relevantne.

2.1. Utjecaj realizma na prikaz obiteljskih odnosa

„Obitelj je temeljna društvena jedinica, prva i osnovna životna zajednica, zajednica osoba, najmanja društvena stanica i kao takva temeljna ustanova za život svakoga društva“ (Vukasović 1999: 16). Ova teza naglašava obitelj kao temeljnu društvenu jedinicu, što je u skladu s tradicionalnim i suvremenim sociološkim teorijama. Obitelj predstavlja prvu i osnovnu zajednicu gdje pojedinac usvaja ključne životne lekcije i vrijednosti. Iako se često percipira kao najmanja društvena jedinica, suvremene teorije prepoznaju različite oblike obiteljskih struktura. Stabilne obiteljske strukture pridonose društvenoj stabilnosti i napretku, pružajući članovima obitelji podršku i sigurnost. Iako teza idealizira obitelj kao temeljnu ustanovu, potrebno je kritički razmotriti i negativne aspekte obiteljskih struktura, poput disfunkcionalnih odnosa, nasilja u obitelji i drugih problema koji mogu negativno utjecati na pojedince i društvo, ukazujući na potrebu za podrškom i intervencijom kako bi se osigurala zdrave obiteljske zajednice. Obitelj je temeljna društvena jedinica koja se može promatrati iz različitih perspektiva, uključujući biološko, pedagoško, sociološko, ekonomsko, etičko,

religijsko i nacionalno stajalište. Svaka od ovih perspektiva nudi jedinstven uvid u kompleksnost i važnost obiteljskog života. Međutim, četiri osnovna stupa ljudske obitelji ostaju nepromijenjena: ljubav, brak, potomstvo i odgovorno roditeljstvo (Vukasović 1999: 47). Ljubav unutar braka ne bi trebala biti pasivna, već bi trebala zahtijevati aktivno angažiranje, tj. trebala bi biti aktivna. Vukasović smatra kako prava bračna ljubav traži napor, trud i stalno obnavljanje. Naravno, to je dinamičan proces koji zahtijeva uzajamnost i obostranost, prihvaćanje različitosti i individualnosti partnera. Takva ljubav je fleksibilna i svaki dan donosi nove izazove kao i prilike za rast. Samo kroz aktivno sudjelovanje i njegovanje, ljubav može postati temelj dugotrajnog i kvalitetnog zajedničkog života (Vukasović 1999: 57). Odgoj djece unutar obitelji, što će nam svakako biti bitno za analizu romana u sljedećim cjelinama, varira ovisno o roditeljskom pristupu. Vukasović navodi dvije zanimljive opreke u roditeljskom pristupu kod odgoja djece, a to su pretjerana strogost i apsolutna sloboda. U slučaju pretjerane strogosti, roditelji postavljaju djeci prevelike zahtjeve koje djeca najčešće ne mogu ispuniti, grubo se odnose prema njima te očekuju od njih apsolutnu poslušnost. Takav autoritativni stav može dovesti do negativnog ponašanja kod djece – dijete se može zatvoriti u sebe ako mu roditelj često prigovara i ismijava ga, počinje se stidjeti samog sebe, ali postoji mogućnost da takvo dijete nauči osuđivati i svađati se (Vukasović 1999: 260 - 261). S druge strane, odgoj u kojemu je prisutna apsolutna sloboda omogućava djeci puno veće razvijanje sebičnosti, bezobzirnosti i tiranije. Što dovodi do toga da djeca u takvom okruženju postaju dominantna i zahtjevna, upravljaju situacijama i nameću vlastitu volju drugima. Ovakav anarhistički pristup odgoju vodi do nedostatka discipline i samokontrole, što može negativno utjecati na djetetov razvoj i njegovu sposobnost funkcioniranja u društvu (Vukasović 1999: 261). Roditelji, također, igraju ključnu ulogu u postavljanju uzora svojoj djeci. Na samome početku odrastanja svako dijete vidi uzor u svojim roditeljima ili odgojiteljima, djeca promatraju i imitiraju ponašanje svojih roditelja ili odgojitelja. Stoga Vukasović navodi da ako roditelj zahtijeva istinu od djeteta, a služi se neistinom, odabire kontraefekt – dijete uči da je dvoličnost prihvatljiva (Vukasović 1999: 262). Zbog toga roditelji i odgojitelji moraju biti svjesni svog ponašanja i njegovog utjecaja na djecu jer njihovi postupci oblikuju dječje stavove, vrijednosti i uzore.

Prikaz obiteljskih odnosa, odražavanje patrijarhalnih vrijednosti, ali i društvenih promjena tog vremena, sve su to teme koje zaokupljaju hrvatsko društvo druge polovice 19. stoljeća. Muškarac je bio glava obitelji, donositelj odluka i ekonomski

oslonac, dok su žene bile predstavljene kao domaćice, majke i supruge, čija se uloga često svodila na brigu o kućanstvu i djeci. Točnije, tradicionalne vrijednosti u razdoblju hrvatskog realizma postaju dominantne. Dolazi i do generacijskog sukoba, starije generacije su čuvari tradicije, dok su mlađe generacije težile promjenama i modernizaciji. Također, socijalni i ekonomski utjecaji kao što su siromaštvo, migracije i društvena mobilnost bili su važni elementi koji su oblikovali živote obitelji u razdoblju hrvatskog realizma. Josip Janković, u svom djelu *Obitelj u fokusu*, detaljno analizira patrijarhalni sustav vrijednosti koji je karakterističan za mnoge obitelji u razdoblju hrvatskog realizma. U takvom sustavu, otac je središnja figura koja donosi ključne odluke za obitelj, uključujući podjelu poslova koja se temelji na spolu i dobi članova obitelji. Te obiteljske norme su vrlo krute i ne dopuštaju odstupanja, time se osigurava očuvanje tradicionalnih vrijednosti, ali i strukture moći. Autoritet se muškarca unutar patrijarhalne obitelji ne dovodi u pitanje. Njegov položaj je dominantan, a njegovo mišljenje u odnosu na žensko uvijek je cjenjenije. Stoga, ženska su prava bila reducirana, ograničavala su njihove mogućnosti za samostalno donošenje odluka ili zauzimanje značajnijih uloga unutar obitelji. Jedan od ključnih aspekata patrijarhalnih obitelji je pitanje braka, koje se uvijek veže uz očuvanje ili povećanje imovine (Janković 2008: 146 - 148). Brak nije samo osobna veza između dvoje ljudi već i društveno-ekonomski angažman kojemu je cilj jačanje obiteljske imovine i utjecaja. Ženina uloga u braku često se svodi na sredstvo za postizanje obiteljskih ciljeva, a ne na partnerstvo koje bi trebalo biti temelj ljubavi i uzajamnog poštovanja.

No, što je onda s fatalnim ženama koje su vodile glavnu riječ u svojim obiteljima? Kako se njihova prisutnost i utjecaj uklapaju u patrijarhalni sustav vrijednosti i jesu li one predstavljale prijetnju ili su bile iznimke koje su samo potvrdile pravilo? Ovim pitanjima otvaramo prostor za daljnju analizu i istraživanje uloga žena u romanima *Olga i Lina*, *Gospođa Sabina* i *Melita*, gdje ćemo istražiti kako su književni likovi odstupali ili se prilagođavali opisanim patrijarhalnim normama.

3. ANALIZA TRI ODABRANA ROMANA

Odabrala sam tri romana iz razdoblja hrvatskog realizma – *Olga i Lina* (1881), *Gospođa Sabina* (1883) i *Melita* (1899) jer me fascinira kako su muški autori Eugen Kumičić i Josip Eugen Tomić prikazali ženske likove u razdoblju hrvatskog realizma. Posebno uživam u čitanju o fatalnim ženama, koje su u književnosti često prikazane kao snažne, kompleksne figure. Fatalne žene fasciniraju svojim karakterom i djelovanjem jer predstavljaju snažan kontrast tradicionalnim prikazima ženstvenosti. Njihova tajanstvenost, odlučnost i sposobnost da izazovu duboke emocije kod drugih likova, često ih čine središnjim figurama u narativu. Ove žene, bilo da su prikazane kao zavodnice, borci za vlastitu slobodu ili tragične heroine, pružaju bogat materijal za analizu dinamike moći, identiteta i ženskih sudbina. Naravno, fatalne žene uspoređujem s mirnim, gotovo idealiziranim anđelima u kući. Taj kontrast među ženskim likovima dodatno me privukao zbog vlastita interesa za složene karakterizacije žena u književnosti, osobito kada ih opisuju muškarci. Također, tema majčinstva u ovim romanima duboko me zaintrigirala jer upravo (ne)majčinstvo pruža ključan uvid u složene emocionalne i društvene dinamike unutar književnih djela hrvatskog realizma. Prikazi odnosa majki i kćeri u odabranim romanima omogućuju dublje razumijevanje ženskog identiteta i uloga unutar patrijarhalnog društva, otkrivajući kako su žene (ne)ispunjavale očekivanja i obaveze koje su im nametnute. U razmatranju uloga žena u društvu, često se susrećemo s polariziranim prikazima, poput onih fatalnih žena koje koriste svoju privlačnost za postizanje ciljeva i žena anđela u kući koje se predaju tradicionalnim obiteljskim ulogama. No, Simone de Beauvoir naglašava kako, bez obzira na to koliko se žena činila pasivnom ili podložnom, ona zadržava unutarnju svijest i složenu borbu između subjektivnosti i objektivnosti:

*Ali svaki egzistent, koliko god se žestoko nijekao, ostaje subjekt. On želi da je objekt: ona se pretvara u objekt. U trenutku kada postaje pitak, obavlja slobodno djelovanje. To je njezina izvorna **izdaja**. I najposlušnija i najpasivnija žena još uvijek je **svijest**. (...) Ona bi trebala biti samo ponuđena stvar, **plijen**. (...) Žena laže da bi zadržala muškarca koji joj jamči kruh svagdašnji: scene i suze, izljevi ljubavi, živčani napadaji. I također laže da bi izbjegla **okrutnost** koju iz koristi prihvaća. Muškarac je ohrabruje na predstave koje koriste njegovoj dominaciji i taštini: ona protiv njega okreće svoje **moći** pretvaranja. Žena tako provodi dvostruko slađu **osvetu**: jer,*

varajući muškarca, taži pojedine želje i uživa u tome što ga je ismijala. (...) Žena ima iste mane kao oni jer je žrtva iste paternalističke opresije. Jednako je cinična jer vidi muškarca od glave do pete kao što sobar vidi svoje gospodare.

(de Beauvoir 2023: 648 - 649)

3.1. Kratak pregled romana i autora

Eugen Kumičić (Brseč, 11. siječnja 1850. – Zagreb, 13. svibnja 1904.) se po broju ostvarenja, uz Ksavera Šandora Gjalskog, uvrstio među najplodnije pisce hrvatskog realizma. Kumičić je radio kao gimnazijski profesor, no zbog održavanja nastave na hrvatskom jeziku u splitskoj talijanskoj gimnaziji, bio je otpušten. Od 1875. godine posvetio se vojnoj službi, a potom i književnom te političkom radu. Njegovo prvo djelo, *Slučaj*, objavljeno je 1879. godine, a tematiziralo je njegov rodni istarsko-primorski zavičaj. Kumičićev književni opus može se podijeliti kroz tri odrednice, a to su: socijalno podrijetlo, doticaj s književnošću naturalizma i političko opredjeljenje. Što se tiče socijalnog podrijetla, potekao je iz istarske sredine te se uvijek smatrao Hrvatom. Doticaj s književnošću naturalizma prvi put susreće za vrijeme boravka u Parizu, gdje se upoznao s francuskom literaturom Émilea Zole. U Parizu je upoznao teoriju naturalizma Émilea Zole, što ga je potaknulo na pisanje programatskog eseja *O romanu*, 1883. godine. U tom eseju Kumičić je predstavio svoja shvaćanja idejno-društvene funkcije književnosti, afirmirajući se kao začetnik naturalizma u hrvatskoj književnosti. Njegov roman *Olga i Lina* iz 1881. godine, preuzeo je pripovjednu koncepciju i tezu iz Zoline *Nane* (Kumičić, Eugen. *Hrvatski biografski leksikon (1983 – 2024)*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024). Također, uz doticaj s književnošću naturalizma, prisutan je i doticaj s književnošću romantizma, vođen Augustom Šenoem. Ono što je preuzeo od Šenoa, svakako je izvanredan smisao za fabuliranje gdje se upušta u deskripciju, u gomilanje događanja ispunjenih svladavanjem prepreke, u epsko pričanje te u opise junaka koji su zapravo tipovi. Šicel navodi kako se Kumičić ne može osloboditi Šenoine patetike i teatralnosti (Šicel 2005: 134). Kumičićev politički angažman uključivao je članstvo u Stranci prava i sudjelovanje u osnivanju Čiste stranke prava. Bio je zastupnik u Hrvatskom saboru i zagrebačkoj gradskoj skupštini. U svojim povijesnim romanima *Urota zrinско-frankopanska* i *Kraljica Lepa* obradio je teme hrvatskog nacionalnog identiteta, koristeći povijesne izvore kako bi naglasio vjerodostojnost građe. Njegova najpoznatija književna djela su: *Slučaj* (1879.), *Jelkin bosiljak* (1881.), *Olga i Lina* (1881.), *Gospođa*

Sabina (1883.), *Začuđeni svatovi* (1883.), *Pod puškom* (1889.), *Otrovana srca* (1890.), *Tri mučenice* (1890.), *Obiteljska tajna* (1891.), *Urota zrinsko-frankopanska* (1893.), *Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi* (1902.) i dr. Kumičićeva djela prevedena su na više jezika, a njegova književna ostavština i danas je prepoznata i cijenjena u hrvatskoj književnosti.

Josip Eugen Tomić (Požega 18. listopada 1843. – Zagreb 13. srpnja 1906.) bio je hrvatski književnik i prevoditelj. Također, bio je urednik časopisa *Glasonoša* te je u to vrijeme boravio u Karlovcu i istodobno pomagao u uređivanju časopisa *Slavonac*. Bio je imenovan i županijskim kotarskim pristavom u Požegi te je promaknut na mjesto županijskog podbilježnika. Godine 1869. preselio se u Zagreb te je radio u činovničkoj službi kao vladin tajnik, vladin savjetnik i banski savjetnik. Naslijedio je Augusta Šenou na mjestu dramaturga Hrvatskoga zemaljskoga kazališta te je nastavio njegov program promicanja francuskog repertoara i stalne brige o književnom ukusu šire publike (Tomić, Josip Eugen. 2021. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža). Prvi puta se u književnosti javlja godine 1863. povijesnom pripovijetkom *Krvni pir* u *Slavoncu* i pjesmom *Tuga za mladošću* u *Viencu*. Tom pripovijetkom anticipirao je Šenoinu poetiku. Napisao je i zbirku pjesama godine 1865. pod nazivom *Leljinke*. Napisao je i nekoliko kraćih pripovijetki, a najcjenjenija je *Opančareva kćer* iz godine 1871. Poznat je i njegov ciklus požeških priča i humoreski pod nazivom *Pošurice* iz godine 1877. Također, pisao je i tragedije kao što su *Ostoja, kralj bosanski* (1866.), *Veronika Desinićka* (1904.) i komedije *Bračne ponude* (1873.), *Zatečeni ženik* (1878.), *Novi red* (1881.) i dr. Napisao je i nekoliko libreta za Ivana Zajca, a to su *Lizinka*, *Tvardovski*, *Gospodje i husari* (Tomić, Josip Eugen. 2021. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža). Najvećim umjetničkim dometom svrstava se sa svojim društvenim romanom *Melita* (1899). Također, on je književnik koji je imao bogato prevoditeljsko iskustvo te je tako stvorio raznovrstan književni opus.

U nastavku slijedi kratak pregled romana Eugena Kumičića i Josipa Eugena Tomića, započevši od Tomićevog romana *Melita*, preko Kumičićeva romana *Gospođa Sabina* te *Olga i Lina*. Kroz ove romane pratimo razvoj Kumičićeva i Tomićeva književnog stila i njihove tematske preokupacije, kao i odnos majki i kćeri te njihova tadašnja shvaćanja žena.

Josip Eugen Tomić i njegov društveni roman *Melita*, smatra se prvim hrvatskim realističkim romanom koji kritizira viši plemićki i građanski sloj. U njemu se iznose

društveni problemi toga doba, kao što su promjene u gospodarstvu i politici te teška prilagodba na navedene promjene koje dovode do propadanja plemstva. No, iznose se i problemi fatalnih žena koje su neizmjereno nezasićene, ne samo u seksualnom smislu već i u duhovnom. Neprestano su nezadovoljne sobom, svojim željama, potrebama i izgledom. U romanu su vidljivi romantički i realistički elementi kao što su lik fatalne žene, lik anđela u kući, ocrtavanje likova crno-bijelom tehnikom te uvođenje novog lika, tj. lika „suvremene“ žene. Roman *Melita* prati put od Melitina odrastanja do njezina psihičkog sloma oko kojega se roman i gradi. To je društveni roman koji doista duboko ulazi u društvene probleme onoga vremena, propadanje plemstva, ali postavlja i pomalo šakljivo pitanje o majčinstvu. Melita je slična Emmi Bovary, tj. ona je prikaz nezasićene žene u emocionalnom, seksualnom i materijalnom smislu. Čist primjer lika fatalne žene. No, u romanu se pojavljuje i tipični lik anđela u kući kojega predstavlja Ljubica, ali i žena koja svojim stavovima u ono vrijeme pomiče kontroverzna mišljenja, a to je Ela – individualan lik žene u romanu. Tomić koristi crno-bijelu tehniku u opisivanju likova te je svoj roman osuvremenio dijalozima koji uspješno nadomještaju tehniku naracije i izvještaja (Kalogjera 1989: 163). Također, vidljivo je da povijest onoga vremena zamjenjuje piščeva svakodnevnica. Točnije, plemstvo koje je i dalje bilo dovoljno imućno, ali nenaviknuto na rad, postupno slabi u odnosu na sve jači građanski sloj. Tomić jasno prikazuje sliku poznatih ljudi iz Zagreba (no koristeći se drugim imenima). Nema sumnje na čijoj je Tomić strani: naime iz svega se vidi da bi bio na strani građanstva kojega je neizmjereno hvalio, odnosno da je bio protivnik plemstva kojeg je oštro kritizirao (Kalogjera 1989: 163 - 164). Zbog naglih promjena u politici i u razvoju gospodarstva dolazi do sve većeg propadanja plemstva. No, unatoč propadanju, plemići i dalje organiziraju raskošne balove, odlaze na skupa zimovanja i u skupa ljetovališta i lječilišta. Tomić u romanu *Melita* oštro kritizira plemićki i građanski sloj, ističući društvene probleme poput gospodarskih i političkih promjena te propadanja plemstva. Kroz likove nezasićene Melite, anđela u kući Ljubice i kontroverzne Ele, Tomić prikazuje raznolike aspekte ženskih uloga i identiteta. Ti likovi, kao i suvremeni dijalozi, pridonose realističnom prikazu društva i njegovih problema. Tomićev roman ne samo da ilustrira propadanje plemstva, već i postavlja pitanje o ulozi i položaju žena: Kako se žene u romanu nose s društvenim očekivanjima i vlastitim željama?

Eugen Kumičić i njegov društveni roman *Gospođa Sabina* oštro kritiziraju građansko-aristokratsko društvo 19. stoljeća, prikazujući ga kao isprazno i površno.

Roman pripada skupini Kumičićevih naturalističkih djela s tematikom iz zagrebačkog života (Nemec 1993: 61). Radnja romana se većinom odvija u salonima, prostorima na kojima se okupljaju likovi vođeni pohlepom za materijalnim bogatstvom i plemićkim titulama. Glavni lik, Sabina Lozar, ujedno i personifikacija pohlepe i ambicije ondašnjeg društva, koristeći svoju moć i manipulaciju kako bi zadržala društveni status, okreće se protiv svih, čak je spremna uništiti i vlastitog supruga. Kumičić vješto opisuje licemjere i nemoralnost zagrebačke elite, čiji su životi ispunjeni spletkama i pretvaranjem. Roman otkriva ispraznost života posvećenog stjecanju bogatstva pod svaku cijenu, koristeći likove lihvara, varalica i intriganata kao glavne simbole društvenih problema. Kroz lik gospođe Sabine, koja ulazi u dugove i čini sve kako bi održala svoj lažni sjaj, Kumičić pruža oštru kritiku tadašnjeg društva i njegove vrijednosti. Šicel smatra kako je Sabina najzaokruženiji i književno najuspjeliji lik Eugena Kumičića, koji upravlja svim aspektima romana. Svi njezini postupci i dijalozi s drugim likovima su rezultat preciznog kalkuliranja i unaprijed pripremljenog plana (Šicel 1993: 58). Roman *Gospođa Sabina* bogato je oslikan motivima trača, skandala, pohlepe za novcem, flerta, bračne nevjere i sličnih društvenih fenomena. U središtu fabularne napetosti nalazi se novac, koji Kumičić majstorski koristi kao ključni pokretač radnje – novac u romanu ne samo da određuje osobne ambicije i ponašanje likova, već i prikazuje njegovo destruktivno djelovanje na društvene odnose i moralna očekivanja ondašnjeg doba. Roman ističe kako novac ima moć da posve preokrene percepciju i ponašanje likova, a najbolji primjer za to je Sabina kojoj se oči zacakle na spomen novca. Kumičić slikovito prikazuje kako novac postaje jedini cilj i ideal u ovom moralno upitnom društvu, gdje egoizam, licemjerje i beskrupuloznost preplavljaju sve aspekte života likova. U *Gospođi Sabini* ne postoji ni jedan pozitivan lik, već su svi uronjeni u mrežu laži i prevara, što dodatno naglašava duboku kritiku društva koju roman pruža. Nemec navodi kako, roman *Gospođa Sabina*, predstavlja pravu kroniku rušenja tradicionalnog morala i idealizirane slike patrijarhalne obitelji te tzv. *zdravog društva*, kakvog je u svojim djelima prikazivao Šenoa (Nemec 1995: 92). Kumičić, kroz prikaz pohlepe, licemjera i društvenih spletki, razotkriva temeljne slabosti društvenog poretka i moralnih normi ondašnjeg vremena, naglašavajući krhkost i podložnost korupciji uzrokovanoj težnjom za materijalnim bogatstvom. Dok se likovi poput gospođe Sabine predstavljaju kao simboli pohlepe i licemjerja, njihov utjecaj i sposobnost manipulacije često postavlja pitanje kako su žene tog doba shvaćane i kakve su bile njihove stvarne uloge unutar društva. Koliko su žene poput Sabine bile

produkt društvenih normi koje su ih oblikovale kao fatalne figure i koliko su, s druge strane, same oblikovale te norme? U kojoj mjeri su žene tog vremena bile prisiljene na određene obrasce ponašanja i prilagodbu kako bi preživjele i ostvarile vlastite ambicije u društvu koje je bilo u velikoj mjeri patrijarhalno i sklono kritici ženskih postupaka?

Također, još jedan Kumičićev roman, *Olga i Lina*, postigao je značaj uspjeh zbog svoje tematske usmjerenosti na prikaz različitih utjecaja na hrvatski narod i zemlju općenito. Kumičić koristi likove kako bi istaknuo pozitivne karakteristike Hrvata i negativne aspekte stranaca u Hrvatskoj – roman nudi duboku socijalnu kritiku usmjerenu na cijelu generaciju ondašnjeg vremena. Roman prikazuje dvije opreke među likovima, ili su dobri ili su zli – Hrvati su dobri likovi, a stranica su zli. Također, žene su ili nevine poput Olge ili razvratne poput Line. Likovi se kreću u mondenskim sredinama poput salona i kupališta u Beču i Zagrebu, što uvelike naglašava njihov društveni status. Radnja se često usredotočuje na novac i lažno predstavljanje društvu. Kumičić je započeo svoj književni opus, kao i u *Olgi i Lini*, oslikavajući idilične prikaze seoskog i gradskog života, no s vremenom se prebacio na prikaz najprizemnijih aspekata urbanog društva (Čedomil 1976: 319). Takva promjena može uvelike zbuniti čitatelja i promijeniti čitateljeva očekivanja jer prvotna dojmljiva predstava može dovesti do pogrešnog očekivanja o sadržaju djela. Kumičić, međutim, uspješno preokreće narativ, iznenada uvodeći čitatelja u potpuno drugačiji svijet s potpuno izmijenjenom fabularnom strukturom. Također, ono što je najzanimljivije u ovome djelu, a nije prisutno u djelu *Gospođa Sabina*, svakako je javna kuća. Kumičić, prikazujući kontrast između nevinih i razvratnih žena, otvara pitanje kako se seksualnost i moralne norme isprepliću u društvenim prikazima i kako te norme utječu na formiranje identiteta i statusa žena – no, što nam način na koji Kumičić prikazuje Lininu odluku o otvaranju javne kuće, govori o dinamici moći, kontroli i stigmama povezanim sa seksualnošću u to vrijeme?

3.2. Prikaz majčinstva

Majčinstvo je složeno i višeslojno iskustvo koje se ne može svesti samo na biološki čin, već uključuje i duboku emocionalnu i društvenu dimenziju. Kao temeljni aspekt ljudskog života, majčinstvo oblikuje identitet pojedinca i oblikuje društvene norme i vrijednosti. Simone de Beauvoir u svojoj knjizi *Drugi spol* ističe kako se očekivanja prema majkama često temelje na patrijarhalnim normama koje ne priznaju kompleksnost i individualnost majčinskog iskustva. Majčinstvo je prikazano kao

iskustvo prožeto kontradiktornostima - istovremeno je izvor ogromne ljubavi i odanosti, ali i područje u kojem se isprepliću narcizam, altruizam, iskrenost i cinizam. Ona upozorava na opasnost idealizacije majčinstva, gdje se svaka majka smatra uzornom, zanemarujući pritom individualne stvarnosti i složenost majčinskih osjećaja. Idealizacija majčinstva kao apsolutno pozitivne i nesebične uloge može biti štetna jer donosi neizdržive pritiske na žene da ispune nametnute standarde majčinstva. Simone de Beauvoir ističe:

Poput ljubavnice, i majka se obožava osjećati nužnom. Opravdana je zahtjevima na koje odgovara. No poteškoću, veličinu i majčinsku ljubav čini upravo to što ona ne implicira uzajamnost. Žena pred sobom nema muškarca, junaka, poluboga, nego malu mucavu svijest, utopljenu u krhkom i slučajnom tijelu. Dijete ne posjeduje nikakvu vrijednost i nikakvu ne može ni dati. Pred njim žena ostaje sama. Ne očekuje nikakvu naknadu za svoje darove, njih mora opravdati njezina vlastita sloboda. Ta velikodušnost zaslužuje pohvale koje joj muškarci neumorno dijele, ali mistifikacija počinje kada religija Majčinstva proglasi da je svaka majka uzorna. Naime, majčinska odanost može se proživjeti savršeno autentično, ali je tomu zapravo vrlo rijetko tako. Obično je majčinstvo čudan kompromis narcizma, altruizma, snova, iskrenosti, loše vjere, odanosti i cinizma.

(de Beauvoir 2023: 552)

No, kako dolazi do majčinstva? Carol Smart, u svom djelu *Dekonstrukcija majčinstva*, istražuje proces koji vodi od seksualne aktivnosti do majčinstva, prikazujući ga kao niz međusobno povezanih faza, a to su seksualna aktivnost, trudnoća, rađanje, majčinstvo i koncept majčinstva koji nosi svoje norme i očekivanja (Smart 2003: 39). Još od viktorijanskog doba postaje općeprihvaćeno da seks vodi do trudnoće – odraz shvaćanja seksa isključivo kao heteroseksualnog odnosa. Istražujući brojne radove, Carol Smart dolazi do zaključka kako su žene prije devetnaestog stoljeća koristile različite metode kontracepcije, poput barijernih metoda, prekinutog snošaja i produženog dojenja. Zbog državne represije kontraceptivnih informacija i pritiska liječnika, žene su bile izložene većem riziku od neželjenih trudnoća, dok su alternativni oblici seksualnosti smatrani neprirodnima. Ova strategija dodatno je učvrstila vezu između heteroseksualnog odnosa i trudnoće (Smart 2003: 41 - 42). U razdoblju realizma znanje o tehnikama pobačaja bilo je podvrgnuto posebno strogoj kontroli koja je uključivala kaznenu odgovornost za trudnice, a ne za izvršitelje pobačaja. Istovremeno, neheteroseksualne ili nepenetrativne seksualne radnje bile su

kriminalizirane ili patologizirane, a kontracepcija i pobačaj osuđeni, čineći majčinstvo neizbježnim i glorificiranim kao najvećim ženskim ciljem i najprirodnijom vokacijom. (Smart 2003: 42 - 44). U zadnje dvije faze, majčinstvo i koncept majčinstva, oslikava se razvijanjem majčinstva kao pravne i društvene institucije od sredine devetnaestog stoljeća. Prije tog razdoblja, žene nisu imale pravni status majki; očevi su imali sve pravne privilegije u odnosu na djecu, dok su majke bile formalno nevažnije osim u kontekstu rađanja legitimnih nasljednika. Majke koje su odstupale od zadanih normi, smatrane su lošim majkama te se postavlja jasna granica između udanih i neudanih majki – granica između dobre i loše majke (Smart 2003: 44 - 47). *Dekonstrukcija majčinstva* jasno oslikava kako je proces od seksualne aktivnosti do majčinstva, kroz povijesni razvoj normi i pravnih standarda, doveo do toga da majčinstvo postane neizbježan i glorificiran cilj, dok su žene, suočene s državnom represijom i društvenim pritiscima, često bile suočene s nepravednim procjenama i strogo definiranim ulogama. Ana Tomljenović, u svome tekstu *Majčinski identitet*, donosi nam prikaz provedenog polustrukturiranog intervjua s kazivačicama iz tri generacije iste obitelji, iznoseći važne uvide o njihovim pogledima na majčinstvo. Na samome početku, termin djevičanstvo zamjenjuje se pojmom poštenja, gdje majčini savjeti i strahovi naglašavaju očuvanje kćerine nevinosti. Također, prikazuje se kako društvo pridaje veliku važnost ženskoj čistoći kao obliku moralne vrijednosti. I Slavenka Drakulić, u svojoj knjizi *Smrtni grijesi feminizma: Ogledi o mudologiji*, smatra kako je majka i sama nesigurna u odnosu na vlastitu seksualnost. Pod utjecajem tradicije, majka doživljava seks kao prokreaciju. Kroz generacije, mnoge majke su naučene da je seks za kćerku opasnost, što rezultira prenošenjem antiseksualnih poruka. Majke, često svjesno ili nesvjesno, internaliziraju društvene norme koje seks percipiraju kao opasnost za njihove kćeri. U nastojanju da zaštite svoju djecu, majke deseksualiziraju sebe, čime postaju lični modeli za antiseksualno ponašanje. Naravno, društvo dodatno pojačava ovu dinamiku tretirajući žene-majke s poštovanjem i razumijevanjem, dok one koje nisu majke često doživljavaju drugačiji, manje pozitivan tretman. Kod kćeri se, pod utjecajem majčine antiseksualne poruke, razvija strah od seksa i duboka nesigurnost što dovodi do toga da kćeri koje su odgajane s idejom zajedništva, a ne slobode, često vjeruju da će brak biti rješenje za njihove probleme i oslobođenje od nametnute seksualne krivice (Drakulić 2020: 161 - 162). Međutim, takav pristup često dovodi do toga da žene u brak ulaze s očekivanjem zaštite, a ne s osjećajem samopouzdanja i nezavisnosti. U patrijarhalnom kontekstu, muško se dijete doživljava drugačije od

ženskog, što prikazuje majčinsku integraciju u dominantne muške norme. Izraz „ne znam zašto“, koji koriste kazivačice u intervju, dodatno naglašava i simbolizira žensku neosviještenost, čime se muška želja percipira kao vlastita. Što dovodi do zaključka da žensko nesvjesno podržava muško podcjenjivanje žena (Tomljenović 2005: 447). Izjava jedne od kazivačica, Nevene, jasno pokazuje patrijarhalno poistovjećivanje žene s majčinstvom te ujedno otkriva i duboko ukorijenjenu vjeru da je majčinstvo ključna komponenta ženskog identiteta i svrhe:

Jedno je ako odluči da neće imat dijete, a drugo je ako ne može. Ako odluči da neće imat dijete, onda ne znam koji joj je smisao života. A žena koja ne može imat djecu, mislim da je to najveća katastrofa koja se može dogoditi. Može usvojiti dijete i onda dalje sve teče kao da je i rodila.

(Tomljenović 2005: 448)

Dale Salwak, u svome tekstu *Motherhood in Literature* analizira prikaze majčinstva u literaturi, od biblijske priče o Solomonovoj mudrosti do klasične i moderne književnosti. Razlikuje dvije krajnosti: majke koje su okrutne, sebične ili nesposobne te one koje su brižne, nesebične i zaštitnički nastrojene. U klasičnoj literaturi, majke su često negativno prikazane zbog tragičnih okolnosti i nemoralnog ponašanja. U modernim djelima, majke se suočavaju s izazovima industrijaliziranog društva, što često rezultira kompleksnijim prikazom majčinstva. Bez obzira na prikaz, književne majke ostaju nezaboravni likovi koji simboliziraju različite aspekte majčinske ljubavi, žrtve i borbe unutar društvenih normi i očekivanja (*Motherhood in Literature*, 2024). Helena Sablić Tomić kroz knjigu *Gola u snu – O ženskom književnom identitetu*, nudi sveobuhvatan i detaljan uvid u uloge i mjesta žena u književnosti, koristeći semiološki pristup Philippea Hamona – koji uključuje identifikaciju referencijalnih likova, likova spojnice i likova anafore. Referencijalni su likovi, prema Hamonu, povijesni ili mitski likovi koji su već prepoznatljivi čitatelju. Oni stvaraju učinak realnog u priči te je njihova uloga predvidljiva na osnovu već napisane povijesti. S druge strane, likovi spojnice su maskirani i teže ih je prepoznati. Oni djeluju kao mostovi između različitih dijelova priče, često skriveni iza slojeva simbolike. Likovi anafore su mnemotehnički znakovi čitatelju, često prisutni kroz snove i uspomene te tako dodaju dodatne dimenzije narativu (Sablić Tomić 2005: 41). Poseban fokus u knjizi pridaje se realističnoj ženi koja podliježe društvenim normama. Uloga žene često je definirana njezinom sposobnošću zadovoljavanja egzistencijalnih potreba unutar prostora u kojem egzistira. Arhetipski,

žena je ostvarena kroz poziciju majke i ljubavnice predstavljajući binarnu opoziciju koja je ujedno i stalno mjesto realističke koncepcije žene. Uloga majke i ljubavnice u književnosti često je isprepletena s društvenim očekivanjima i normama. Majka je prikazana kao čuvarica domaćeg ognjišta, moralno i duhovno određena kršćanskim svjetonazorom. Ona svjesno preuzima ulogu koju joj društvo dodjeljuje, prihvaćajući svoju tjelesnost i duhovnost te tako postaje podređena obiteljskom životu. Ljubavnica, s druge strane, utjelovljuje Erosa, grčkog boga ljubavi i strasti. Eros je u grčkoj mitologiji bio sin Afrodite, boginje ljubavi, i Aresa, boga rata te simbolizira tjelesnu ljubav i privlačnost. Žena ljubavnica ostvaruje svoju osobnost kroz tjelesne užitke i često prkosi moralnim društvenim normama, što je ujedno čini moralno i društveno neprihvaćenom (Sablić Tomić 2005: 55 - 57). Takav tip žene je mitski tip, simbol prirode, obnavljanja, cikličnosti i majčinstva. Individualni tip žene, kako ga opisuje Sablić Tomić, samostalno odlučuje o svojoj egzistenciji bez obzira na društvene norme. Takve žene, koje Hans Mayer naziva socijalnim *autsajdericama*, odbijaju prihvatiti prostor koji ih određuje i traže vlastiti put, često suočene s društvenom osudom. Psihološke *autsajderice*, iako emotivno nezadovoljne prostorom koji ih okružuje, pronalaze unutarnju motivaciju koja im osigurava egzistenciju. Nasuprot njima, moralne *autsajderice* su potpuno podređene strastima i putenosti, često nesvjesne mogućih posljedica svojih postupaka (Sablić Tomić 2005: 58 - 60). Razlikovanjem između referencijalnih likova, likova spojnice i likova anafore, Sablić Tomić otkriva slojevite i često kontradiktorne uloge žena u književnim djelima. Uspostavljajući jasnu razliku između institucionalizirane majke i iskustvene ljubavnice, ona naglašava kako književnost ne samo da odražava društvene norme već ih i aktivno oblikuje. Žene su prikazane kroz različite arhetipske i individualne prizme, od čuvarica domaćeg ognjišta do strastvenih ljubavnica koje prkose društvenim normama.

Arhetipski prikazi fatalnih žena i žena anđela u kući ključni su za razumijevanje i analiziranje odabranih romana. Fatalna žena je, kako navodi Nemeč, najživlji i literarno najuvjerljiviji ženski lik u hrvatskoj književnosti (Nemeč 1995: 58). Ta figura često se pojavljuje kao koketna, zamamna i dijabolična, s prijetećim aurom koja izaziva fascinaciju i strah. Fatalna žena prikazana je kao čarobno lijepa, tajanstvena i opasno privlačna, s kombinacijom fascinacije i želje za uništenjem. Inteligentna, proračunata, duhovita i superiorna, ona dominira svojim okruženjem i često je prisutna, ako već nije dio, u svijetu visokog društva posjećujući salone i zabave. U književnim djelima, fatalna žena povezana je s muškom erotskom fantazijom, prikazujući se kao razvratna i

pohotna. Kao glasnica smrti, nesreće i propasti, ona posjeduje želju za sadističkim mučenjem svojih žrtava (Nemec 1995: 62 - 63). Pisci često osciliraju između negativnog vrednovanja takvih žena i mazohističkog uživanja u njihovu prikazu, stvarajući situacijsku napetost i neizvjesnost. Kroz romane se povlače elementi zle kobi, bolesnih ljubavi, paklene strasti i nepredvidivosti. Fatalna žena najčešće je prikazana kao lutalica koja je nesposobna za stabilan obiteljski život te su je vlastite intrige često dovodile do propasti: „nijednoj fatalnoj ženi nije suđeno da svoje želje do kraja materijalizira, nijednoj, uostalom, strastvena ljubav nije uzvraćena“ (Nemec 1995: 74). Žena anđeo u kući predstavlja puku suprotnost fatalnoj ženi i utjelovljuje idealiziranu sliku žene kao moralnog i duhovnog stupa domaćinstva. Ovakav lik žene, u književnosti, definiran je kroz patrijarhalne norme te se od nje očekuje da bude poslušna, čista (i u seksualnom smislu) i odana svojoj obitelji. Nemec ju je okarakterizirao kao papirnatu, anemičnu ženu koja je i suviše naivna. Puna je praznine, čistoće bez života, statična je i dosadna (Nemec 1995: 59). Ona je moralno besprijekorna i duhovno uzvišena – simbolizira čistoću i nevinost te je često prikazana kao velika vjernica. Prije svega, ona je poslušna supruga i majka koja se podređuje volji svoga muža i stavlja potrebe svoje obitelji ispred vlastitih želja i ambicija. Toliko je odana i vjerna svome mužu da nikada ne dovodi u pitanje njegov autoritet te mu ostaje posvećena bez obzira na okolnosti. Njezinim likom, pisac naglašava važnost ženske vrline i uloge u obitelji, ideal kojemu se žene trebaju prilagoditi kako bi ispunile društvena očekivanja.

U Tomićevu romanu *Melita* prisutno je, dakle, više različitih tipova ženskih likova. Najčešće su to tradicionalno određeni likovi, žene anđeli u kući. No, u romanu se pojavljuju dvije žene koje su puka suprotnost anđelima u kući, a to su Melita i markezica Mary Savignon. U romanu se njihovo majčinstvo vrlo jasno ocrta preko Melitina odnosa prema vlastitoj trudnoći:

Čuvši riječ djece, Melita se strese kao da joj se zgrozilo od nečega. Ona je već mjesec dana sumnjala da se osjeća majkom, a ta misao ispunjavaše je užasom i nekom odvratnošću. Ona da nosi pod srcem plod koji potječe od neljubljena muža! To bijaše za nju osjećaj od koga je trnula i strepila.

(Tomić 1970: 350)

Što se tiče ženske čistoće kao oblika moralne vrijednosti, Melita je toga lišena. Naime, ona je prije nego što je bila zaljubljena u Alfreda, a udana za Branimira,

ljubovala s generalom Zelenkajem, za koga se i udala nakon što se rastala od Branimira. Jasno je da Melita ne pristupa pitanju čistoće na način koji bi bio društveno prihvaćen u njenom vremenu ili okruženju. Umjesto toga, ona se slobodno upušta u ljubavne veze i brakove bez obzira na društvene norme i očekivanja, što ju na kraju dovodi do moralnog raspada:

Počela je voditi objestan, upravo razuzdan život. Tražila je zabavu za zabavom, priređivala u svom stanu gozbe, sijela i koncerte i podržavala ljubavne sveze s mladim kavalirima koji su se otimali za ljubav lijepe velikašice. Zabave u njezinu stanu izvrgavale su se često u prave orgije koje su redovito do zore potrajale (...) Neprestana uzbuđenost, ljubovanja, sekt i orgijske, besnene noći bijahu uzrokom da je ujedanput počela mahnuti. Nije preostalo ino nego je otpraviti u ludnicu. Psihijatri izjaviše da je njezino stanje neizlječivo.

(Tomić 1970: 471 - 472)

Jasno je da lik fatalne žene, kao što je Melita, ne ulazi u brak radi tjelesne zaštite. Ona, kao takva ne pridaje muškarcu previše značaja. U brak sa Branimirom ulazi zbog financijske nestabilnosti njezine obitelji Armano, zbog straha da će izgubiti imetak koji su imali:

Uboga mati najviše joj se smilila; ta patnica i pregarnica, koja u svom braku nije ništa dobro imala. – No poslije matere ili usporedo s njom mislila je odmah na se... Melita bijaše egoistkinja... Ljubila je sebe i oprezno računala s prilikama koje bi mogle odlučiti o njezinoj budućnosti (...) Uz njegovo bogatstvo mogla bi imati sve o čem je dosele tek snivati mogla, i voditi život kao što ga nisu kadri voditi ni najugledniji domaći boljari.

(Tomić 1970: 284 - 285)

Fatalne žene ne podržavaju muško podcjenjivanje žena, one su te koje podcjenjuju. Ne dozvoljavaju da muška želja bude percipirana kao vlastita. Semiološki pristup liku nudi nam uvid u referencijalne, mitske i individualne likove, a to su: Melita (fatalna žena), Mary Savignon (fatalna žena), grofica Ana (anđeo u kući), Ljubica (anđeo u kući), grofica i pomajka Andrina (anđeo u kući), baronesa Mena i stara barunica (anđeli u kući, tzv. bogomoljke), grofica Alica (anđeo u kući), primadona Contarelli (individualni lik + anđeo u kući) i Ela (individualni tip). U romanu je prisutan arhetipski prikaz lika kroz lik majke i lik ljubavnice. Melita utjelovljuje i jedan i drugi lik, rodila je sina Ivicu i postala je majka, ali naštetila je svome braku ljubujući s Alfredom,

rastavši se, te udavši se za Zelenkaja. Fatalna žena često stavlja svoje želje, strasti i ljubavne afere ispred odgovornosti prema djeci i obitelji. Njen fokus je na samospoznaji, ljubavi i zavođenju, što je u velikom sukobu sa žrtvovanjem koje se očekuje od majke:

Istina je bila da Melita svoga čeda ni vidjela nije, da ga dapače nije poželjela ni vidjeti. Štoviše, ona je zahtijevala da se to derište što dalje premjesti, samo da ne čuje njegov glas o kom joj se činilo da vrlo sjeća na glas svog oca.

(Tomić 1970: 389)

Arhetipski tip majke je Melitina majka grofica Ana i pomajka Andrina te majka baronese Mene, stara barunica. Sve tri majke htjele su samo dobro svojim kćerima, poželjele su im brak iz ljubavi, vjeru u Boga i čestitost. No, to se nije realiziralo kod Melite. Grofica Ana odijevala se staromodno jer je sav novac čuvala za svoju kćer Melitu i sina Artura. Ona nije dala da se loše priča o njezinoj djeci i uvijek ih je branila pred svijetom, kao što to radi svaka majka – stoji iza vlastitoga ploda. Na kraju svoga života prepoznala je Boga i postala mu vjeran pratitelj uz pomoćnicu Evelinu, mladu djevojku (tzv. bogomoljka). Barunica Andrina nije imala vlastitu djecu, ali ljubila je Ljubicu kao da je njezina – barun i barunica uzeli su Ljubicu pod svoju skrb i brigu. Nakon smrti baruna, barunica Andrina ostala je sama s Ljubicom:

Ostala je sada sama pomajka, barunica Andrina koja bijaše Ljubici svom dušom odana. Najvruća joj bila želja da djevojci nađe dobra muža uz koga će biti sretna i zadovoljna. Bivši sama sretna u braku, htjela je da i njezinu pokćerku ne mine ta sreća.

(Tomić 1970: 227)

Prema Mayeru, čiju je podjelu navela Sablić Tomić u svojoj knjizi *Gola u snu*, postoje socijalne, psihološke i moralne *autsajderice*. U Tomićevom romanu *Melita*, pojavljuju se sva tri tipa *autsajderica*. Socijalne *autsajderice*, koje u romanu odbijaju prihvatiti prostor koji ih određuje i koje traže vlastiti put, često suočene s društvenom osudom su Ela i primadona Contarelli. Ela zbog toga što već ima oko trideset godina i ne želi se udati, a i bavi se biciklizmom, što ondašnje društvo nije smatralo sportom za žene.

Po svojim starim, konzervativnim načelima o pristojnosti smatrala je ona da vožnja na biciklu ne dolikuje nježnosti ženskoga spola i zato je uvijek tvrdila da je taj sport samo za emancipirane osobe kojima nije zazorno da prave velike izlete bez ikakva nadzora, u društvu bud s kojim muškarcem ili same. Barunica je osim toga držala da svaka djevojka i udana ženska ima u svom kućanstvu toliko posla da joj ne preostaje vremena baviti se poput Ele, kao zanatom, vožnjom na biciklu.

(Tomić 1970: 237)

Ovakav stav barunice Andrine odražava rigidnost društvenih normi ondašnjeg doba koje ograničavaju žensku slobodu i samoodređenje. Primadona Contarelli bavila se plesom i glazbom, visoki stalež ju je vrlo rado dolazio slušati, ali nisu imali lijepo mišljenje za takvu ženu, iako je ona obećana i vjerna jednome muškarcu, smatrajući je lakom metom. Melita je vjeran prikaz i psihološke i moralne *outsajderice*. Ona je emotivno nezadovoljna prostorom koji ju okružuje, ali sreću pronalazi u putovanjima i zabavama. Također, kao fatalna žena podređena je strastima i putenosti te je nesvjesna mogućih posljedica svojih postupaka – koji se na kraju očituju kroz psihološke probleme, neizlječivo stanje. No, od koga je Melita naslijedila svoju fatalnost? Od majke sigurno nije, a očeve karakterne crte su itekako vidljive. Ono što je zapravo dovelo do procvata njezine fatalnosti, bio je prekid komunikacije s Alfredom. Točnije, mislila je kako će s Alfredom živjeti ljubav, ali on se na ljubav, ipak, obećao Ljubici te je tim obećanjem poslušao svoju strinu Andrinu. Od toga dana Melitina fatalnost postaje pogubna za brojne ljude, pa čak i za njezina još nerođenog sina.

I u Kumičićevu romanu *Gospođa Sabina* prisutno je puno likova, ali u ovome romanu prednjače muškarci koji igraju veliku ulogu u životu žena s kojima ljubuju. Najzanimljiviji i karakterno najrazličitiji likovi su Viktor Ribičević, Mavro Šarinić, Milan Krišković, Ilija Hribar, Celestin Solarić, Ivan pl. Lozar te Jakov Vojnić. U romanu se ne pojavljuje jasan opis dolaska do majčinstva, a to bi jedino mogli vidjeti kroz opis Sabinine trudnoće s kćerkom Zorkom ili sinom Silviom, jer ni Zorka ni Ruža nisu ostale u drugom stanju. Što se tiče ženske čistoće kao oblika moralne vrijednosti prisutna su nam dva oprečna prikaza – moral i nemoral. Ruža, nećakinja udove Jele Martinić, prikaz je moralnog oblika vrijednosti. Ona svoje srce čuva za jednog muškarca, kao da je cijeli njen život usmjeren prema njemu. Kud god pogleda, njezin pogled traži samo njega, kao da je on jedini muškarac na svijetu. Svaki njezin korak, svaka njezina misao, sve je posvećeno njemu. Sva njezina ljubav, nada i snovi povezani su s jednim imenom – Mavro Šarinić. On je njena inspiracija, njena snaga i njen jedini izbor. Kroz njega ona

vidi ljepotu života, a njegova prisutnost daje smisao njenom postojanju. Ujedno, ona je i vjerna prikaz žene anđela u kući. Njezina najveća opreka, u moralnom smislu, je njezina prijateljica Zorka koja je svoje srce, ako ga je uopće i imala, davala svima. U vrlo kratkom razdoblju možemo ispratiti Zorkinu tzv. ljubav prema Viktoru Ribičeviću, Milanu Kriškoviću, Jakovu Vojniću te koketno ponašanje prema grofu Czarinovicu. Zorka se ponašala baš poput svoje majke Sabine, naslijedila je majčine fatalne gene, postavši njezina živa slika i prilika. Poput majke, zna kako zavesti muškarce, ne mareći za moralne vrijednosti niti se čuvajući za onog pravog. Njihovo ponašanje odražava isti nemilosrdni šarm i slobodan duh, a to se najbolje očituje u Sabininom promatranju Zorke:

Sabina pođe k prozoru i gledaše dulje vremena za svojom dražesnom kćerkom. Majka se radovala videći je onako čilu, vitku, mladu i krasnu. Krv nije voda: Zorka je bila njezin ponos! Sabina se već nije srdila jer bijaše pomislila na svoje mlade dane i sjetila se nekih sitnih grijeha, pa joj je bilo sada gotovo žao što je Zorku onako strogo ukorila. Ta, bože moj, - pomišljala je Sabina – svijet je takav, mladost je takva! Jedan poljubac nije baš najužasniji zločin, no na stubama, na stubama! To je strašno! Na stubama, kao kakva kuharica! Ne, tako se ja nikad nisam zaboravila!

(Kumičić 1979: 87)

Kao i u prijašnjem analiziranom romanu, ni u ovome romanu fatalna žena nije ušla u brak radi tjelesne zaštite ili radi ljubavi. Sabina se udala za višeg činovnika Ivana pl. Lozara te je donijela jako velik miraz svome mužu. Naravno, sve je gledala kroz financijsku korist te je zbog toga htjela da joj se kćer Zorka uda za nekoga tko je materijalno i financijski sposoban. Na početku nije dozvoljavala da uđe u brak s Ribičevićem, ali je na kraju popustila vidjevši da ga može prevariti i da se njegovom naivnošću može obogatiti. No, do braka nije došlo jer je Sabina uvidjela bolju priliku, a bolja prilika je bio Jakov Vojnić, bivši Zorkin učitelj povijesti. Kada mu je stric preminuo ostavio mu je veliku svotu novca te je Vojnić bio na glasu imućnog neženje. Zorka je majstorski manipulirala njegovim emocijama, koristeći njihovu navodnu prvu ljubav kao ključni adut, iako on zapravo nije bio prvi. Cijelo vrijeme je manipulirala sentimentalnošću u svoju korist, spominjući njihovu navodnu prvu ljubav, majčinstvo i strastvene cjelove koje su izmijenili u njezinoj sobi, kako bi ga ponovno osvojila i pridobila:

Jakov klimaše i mirno slušaše, a Zorka nastavljaše sve toplijim glasom da majka pazi na nju kao na zjenicu svoga oka; da ona uviđa sama da je majka imala pravo kada se onako razljutila, našavši ih u sobi gdje se cjelivahu. Jakov je upita zar je nekoliko cjelova tako grozan zločin, a ona uze govoriti s velikim osvjedočenjem da je to uistinu zločin i da nikako ne poima kako se onoliko mogla zaboraviti. Zorka šaptom doda, ispričavajući se što je to ona učinila, da je prva ljubav slijepa, te se srcu ne može odoljeti. Ona završi da bi i sama bila onako stroga kad bi svoje dijete našla u zagrljaju ma i najčestitijeg čovjeka i ukori jošte Jakova veleći mu da ima tvrdo srce, da ne zna što znači riječ: majka.

(Kumičić 1979: 187 - 188)

Žena anđeo u kući, Ruža, ušla je u brak sa Šarinićem iz ljubavi te su prve godine braka proveli putujući svijetom. Također, njezina tetka Jela, udala se za Ribičevića jer je shvatila da ga je zavoljela kao što je i on zavolio nju. Brak iz ljubavi temelji se na dubokoj emocionalnoj povezanosti i uzajamnom poštovanju, gdje partneri biraju jedno drugo zbog osjećaja ljubavi i zajedničkih vrijednosti. Nasuprot tome, brak s komercijalnim motivima, motiviran je pragmatičnim razlozima, kao što su ekonomska sigurnost i društveni status te često nedostaje emocionalne bliskosti. Dok brak iz ljubavi pruža emocionalno ispunjenje i intimnost, brak s komercijalnim motivima pruža materijalne koristi i društvene privilegije, ali može biti oslabljen u svom emocionalnom shvaćanju. Kod tetke Jele prisutno je žensko nesvjesno koje podržava muško podcjenjivanje žena, gdje je muška želja percipirana kao vlastita. To je vidljivo u njezinom odnosu sa Solarićem, gdje je tražila njegovo mišljenje o ljubavnom pismu koje je glasilo na Ružu:

*Ali, molim vas, savjetujte mi šta da učinim – pitaše ga udova. Ona mu time htjede pokazati da drži mnogo do njega, da će uvažiti njegov savjet (...)
Udova mu se srdačno zahvaljivaše najslađim riječima na tom iskrenom savjetu, ponižavajući samu sebe i sav ženski spol, jer mu je ponovno rekla:
- Ah, šta ćemo, mi žene, mi ne znamo ništa!*

(Kumičić 1979: 121 - 122)

Semiološki pristup nudi nam uvid u referencijalne likove, povijesne, tj. mitske i individualne likove, a to su: udova Regina Lukaček (anđeo u kući), Jela Martinić (anđeo u kući + individualni tip), Ruža (anđeo u kući), Sabina Lozar (fatalna žena) i njezina kćer Zorka (fatalna žena) te Irena Lozar (individualni tip). U romanu je prisutan arhetipski prikaz kroz lik majke i lik ljubavnice. Sabina i Jela su arhetipski prikazane

kao majke, no velika je razlika među njima. Sabina je fatalna žena koja je ujedno i moralna *autsajderica*. U jednom trenutku mislimo kako mrzi vlastitu djecu, a u drugom trenutku ih slavi, ponosi se njima. Ona ne vara svoga muža Ivana pl. Lozara, nije ljubavnica, ali muž ju vara s kućnom pomoćnicom Rezikom. No, ona to shvaća kao šalu – za nju ljubav i poštenje nisu svetinja. Jela je nećakinji Ruži, praktički, majka – ona ju odgaja i brine se o njoj, a Ruža sve to osjeća te joj u istoj mjeri uzvraća. Fatalna žena odgaja svoju djecu koristeći pragmatične i materijalne motive. Zbog toga je i Zorka tip moralne *autsajderice*. Fokusira se na društveni status i ekonomske koristi te svoju djecu priprema za brakove koji će im donijeti materijalnu sigurnost i društvene privilegije. Dok je fatalna žena financijski motivirana, žena anđeo u kući motivira se kroz ljubav. Žena anđeo u kući odgaja svoju djecu s ljubavlju i pažnjom, temeljeći se na emocionalnoj povezanosti i uzajamnom poštovanju. Njezin pristup je usmjeren na stvaranje sretnog i stabilnog obiteljskog života, s naglaskom na moralne vrijednosti i osobno ispunjenje, a ne na materijalne ili društvene dobitke.

U Kumičićevu romanu *Olga i Lina*, koji je prvotno objavljen anonimno pod nazivom *Olga i Liza*, prisutno je puno likova, a najviše žena. Također, prikazani su vrlo zamršeni odnosi među likovima i, općenito, među društvom u kojemu su se kretali. Roman *Olga i Lina* donosi nešto što nisu donijela prijašnja dva analizirana romana, donosi teme koje su tabu i danas – poligamija, prostitucija, javne kuće, pokušaj silovanja i silovanje, djetetova smrt, ubojstvo, pobačaj i dijete kao siročje. Zbog toga, u tom romanu imamo opis načina na koji junakinja postaje majkom, koji je ujedno i jako bolan jer je riječ o silovanju – silovanju koje je Olgi ugovorila vlastita majka Klara:

Okolo devet sati donese joj sobarica večeru. Uze nešto juhe i zamisli se. Nakon nekoliko trenutaka htjede okusiti malo pečenke, no san, težak san počne joj zatvarati oči... Stane se svlačiti. Nije mogla više stajati na nogama, pa sjedne na divan i na pol odjevena duboko i tvrdo usne kao nikada prije. Dvije osobe ušuljaju se u sobu iz koje čas kasnije izađe udova Klara. U sobi je ostao Alfred i zaključao vrata. Te je noći paklenski izveden grozan i mrzak zločin na imanju baruna Alfreda...

(Kumičić 1985: 125 - 126)

Europski institut za ravnopravnost spolova daje nam jasnu definiciju silovanja: „silovanje je svaka vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode bilo kojim dijelom tijela ili predmetom u tijelo druge osobe bez pristanka te osobe, kao i drugi postupci seksualne prirode s drugom osobom bez pristanka te osobe primjenom sile,

nasilja, prijetnji, prinude, lukavstvom, na prepad ili na druge načine, bez obzira na to u kakvom su odnosu počinitelj i žrtva“ (Silovanje, 2016). Nakon što je Alfred, u dogovoru s Olginom majkom Klarom, silovao Olgu, Olga je ostala trudna i rodila sina Milana. Također, Olga je doživjela i pokušaj silovanja od kapetana Smidta u vlastitoj sobi. Unatoč traumatičnim okolnostima njegova začeca, Olga je posvetila svu svoju ljubav i pažnju sinu, koji je za nju postao izvor dubokog emocionalnog ispunjenja. Iako je Olga bila zaljubljena u Dragutina, u njezinu životu to nije predstavljalo ništa. Znala je da će biti onako kako majka odredi te je zbog toga njezina čistoća kao oblik moralne vrijednosti, trajno oštećena. U brak je ušla zato što je morala, zato što je natjerana. Nikada nije voljela Alfreda, voljela je samo dijete koje joj je pružio, iako je to bilo prilično traumatično iskustvo. Iako je okarakterizirana kao žena anđeo u kući, itekako je shvaćala da ju majka ne ljubi:

Što si ti, majko, na meni počinila, groznije je od smrti. Majko, gorke ćeš još dane iskusiti u svom životu, ali neće ti biti blizu da te tješi tvoja nesretna Olga kojoj si ti uništila mir i sreću na ovom svijetu. Evo, gledaj, evo, pred tobom padam na koljena i molim se Svevišnjemu da ti oprost i u svojoj neizmornoj dobroti, da ti oprost što si svojoj jedinici srce i dušu zauvijek rastužila!

(Kumičić 1985: 133)

Što se tiče Olgine majke, Klare, nakon smrti muža Gavre (kojega nije voljela) udala se za baruna Steinera zbog barunskog grba. Voljela je moć i novac, voljela je biti viđena u visokom društvu i htjela je dostići najveću poziciju u društvu, udavši se za baruna. Ona je ujedno i moralna *autsajderica* jer se itekako vodi svojim strastima i putenosti. Klara je ušla u brak kako bi si osigurala određenu poziciju u društvu, poziciju cijenjene barunice, i iskoristila njegovu financijsku moć. Njezina želja za društvenim statusom i prestižem nadmašuje sve druge emocije, pa čak i majčinsku ljubomoru prema Olgi:

Klara je bila tašta: postati barunicom i suprugom otmjenog kavalira, nije malenkost, nije šala! Mislila je kako će svi pred njom u Zagrebu padati na koljena, te joj se činilo da već vidi zelena lica zavidnih prijateljica koje od jada grizu usne. Znala je da će joj se mnogi klanjati, da će biti prva i najvažnija osoba. Ogledavajući se pomnjivo u zrcalu, tješila se da je još mlada i lijepa, te nije ni najmanje sumnjala da neće barun Steiner, njezin budući suprug, imati dosta nesretnih i sretnih suparnika... Udovica se nije

više srdila na nesretnu Olgu, nije joj bila zavidna što je prije nje postala barunica.

(Kumičić 1985: 147)

Semiološki pristup nudi nam uvid u referencijalne, tj. povijesne i individualne likove, a to su: Klara (fatalna žena), Lina (fatalna žena), Ida (fatalna žena), Elvira Majer (individualan tip + fatalna žena), Irena Ostalinski (individualan tip), Olga (anđeo u kući) i Milka (anđeo u kući). Elvira Majer je prikaz individualnog tipa i tipa fatalne žene zbog onoga što je učinila u svojoj dvadesetoj godini života. Prema *Encyclopedia of Motherhood* pobačaj je, medicinski gledano, postupak koji uklanja trudnoću uklanjanjem sadržaja ženine maternice (O'Reilly 2010: 5). Zakon o pobačaju varira širom svijeta – u nekim zemljama je pobačaj legalan i dostupan na zahtjev, dok je u drugim strogo zabranjen ili dozvoljen samo pod određenim uvjetima.

Elvira je imala nesretnu ćud: bila je neizmjereno nagla, naprasita. Već u petnaestoj godini bila se strastveno zaljubila u mladog i vatrenog kočijaša, a to da je i smrt zadalo njezinu ocu koji je bio dao izbatiniti Pištu, a kćerku u manastir zatvoriti. U dvadesetoj godini počini Elvira grozan zločin, umorivši plod nedopuštene ljubavi. Poslije dvogodišnje tamnice bila je otišla u svijet gdje se za tu njezinu malenu nesmotrenost valjda nije znalo.

(Kumičić 1985: 61)

Arhetipski prikaz majke i ljubavnice najbolje se očituje u prikazu Klare, Olgine majke. Ona je i majka i udovica koja se ponovno udala kako bi se uspela na društvenoj ljestvici – radi barunskog grba. Klara nije tipična arhetipska majka, nije moralno i duhovno određena kršćanskim svjetonazorom. Ne brine o svome djetetu, brine samo o sebi. Ona sebe i svoju osobnost realizira tjelesnim užicima – uz baruna Steinerja imala je još nekoliko muškaraca koji su služili za ubijanje dosade, žudi za stalnom promjenom i senzacijom. Takva je i Lina – „ona nije bila mila, nije bila nježna, no bila je vrlo, vrlo dražesna; bila je rođena da živi, ali ne da bude supruga, da bude majka“ (Kumičić 1985: 26). Ostala je trudna s Alfredom te je rodila djevojčicu Idu. No, Alfred nije volio malenu Idu – sumnjao je da je dijete njegovo jer je shvatio da je Lina, zapravo, bludnica. Lina je zbog toga proklinjala svoju majku i trenutak u kojemu je sama postala majka. Najčešće, fatalna žena koristi majčinstvo kao sredstvo za postizanje moći, statusa ili financijske sigurnosti. No, u ovome slučaju to nije bilo tako. Tek kada je

ostala trudna i kada je rodila svoju kćer Idu, shvatila je koliko je nisko pala – vlastitu kćer je dala u prostituciju. Lina joj je bila nešto poput menadžerke, ona ju je prodavala.

Arhetipski prikaz majke, majke koja je čuvarica ognjišta, koja je svjesno preuzela svoju ulogu, najbolje dočarava Milka. Milka je Olgina najbolja prijateljica, koja je živjela kat iznad nje. Udala se iz ljubavi i rodila sina koji je, nažalost, preminuo dva dana nakon Olge zbog groznice. Milka je u istom tjednu izgubila i najbolju prijateljicu i sina. Njihova nijema reakcija na vijest o Olginoj smrti govori više od riječi, dok Milkina dodatna patnja zbog gubitka sinčića produbljuje osjećaj neizrecive tuge. Njezina snaga leži u pokušaju da bude oslonac svome bratu, iako joj je srce slomljeno.

Dragutin i Milka nijemo su se gledali kad im je stigla vijest o smrti Olginoj. Milkin sinčić umro je dva dana poslije nesretne Olge. Neizreciva bol i crna tuga savije se oko srca sestre i brata. Dragutin je bolovao još, a Milka, sjedeći mu do uzglavlja, tješila je samu sebe, tješeći njega. Suprug joj i otac nastojali su da im ublaže ljutu bol.

(Kumičić 1985: 185)

3.3. Prikaz kćerinstva

U razdoblju hrvatskog realizma, kćerinstvo je oblikovano strogim društvenim i obiteljskim normama koje su djevojčici nametnute od najranijih godina. Okolina aktivno sudjeluje u njezinu životu, usmjeravajući je prema pravoj ulozi žene (prema majčinstvu) koja odgovara društvenim očekivanjima. Ta intervencija počinjala je gotovo od samog rođenja, oblikujući njihove sudbine. Njihove aspiracije često su bile gušene, a njihov potencijal ograničen. Ženstvenost se manifestira kao nemoć, lakomislenost, pasivnost i poslušnost (de Beauvoir 2023: 349). To je i jedan od razloga zašto djevojke često provode mladost u iščekivanju muškarca, bez poticaja da preuzmu kontrolu nad svojim životom. Od njih se zahtjeva da se dotjeruju, da uvijek budu privlačne muškarcu, da potisnu svoju spontanost, zamjenjujući je šarmom i ljupkošću koje su naučile od prethodnih generacija žena (de Beauvoir 2023: 350). Djevojke su vrlo često u procesu objektivizacije – percipiraju se i tretiraju kao objekti. Također, i religija igra ključnu ulogu kod mladih djevojaka. Vjera ih poučava da sreća dolazi kroz ljubav drugih, i da bi bile voljene, moraju strpljivo čekati muškarca koji će im tu ljubav pružiti. Takvo očekivanje stvara duboku pasivnost kod djevojaka, usmjeravajući ih prema životu u kojemu je

glavna svrha očarati muškarca. No, što je onda kći za majku? „Kći je za majku istodobno i dvojnica i drugo, majka je istodobno i obožava i neprijateljski je nastrojena prema njoj. Nameće djetetu vlastitu sudbinu“ (de Beauvoir 2023: 299). Ta dvoznačnost odnosa stvara kompleksne osjećaje – majka obožava kćer, jer u njoj vidi sebe, ali istovremeno može biti neprijateljski nastrojena zbog straha da će kćer odabrati drugačiji put ili da će ponoviti njezine pogreške. Majke često nesvjesno nameću vlastite sudbine svojim kćerima, projicirajući na njih svoje neispunjene želje i ambicije. U nastojanju da zaštite kćeri od istih pogrešaka i patnji koje su same iskusile, one mogu ograničavati njihovu slobodu i nametati im svoje vrijednosti i ciljeve. Tako, kćeri postaju produžeci majčinih snova i strahova, često nesvjesne da žive živote koje nisu same odabrale. Djevojke često odbijaju slijediti put svojih majki jer vide kako su one izgubile svoj prestiž i autonomiju. Majke su doživljavane kao osobe koje su osuđene na čekanje, podnošenje tereta i patnju, što je posebno vidljivo kroz njihove svakodnevne uloge kućanica. Te uloge, koje uključuju kućanske poslove i brigu o obitelji, često sprječavaju majke da ostvare svoje vlastite ambicije i interese izvan doma, najviše vidljivo kod žena anđela u kući. Taj zatvoreni krug obiteljskih dužnosti ograničava njihove živote, što djevojke promatraju kao nepremostivu prepreku vlastitom razvoju i samoostvarenju. Takvo viđenje majki stvara kod djevojaka želju za bijegom od istih sudbina i potiče ih na traženje vlastitih puteva, daleko od ograničenja koja su njihove majke prihvatile. Tako, majke postaju simboli onoga što djevojke žele izbjeći – život koji je stagnirao i postao negacija njihovih vlastitih mogućnosti i potencijala. Kćerinstvo u književnosti, posebno u kontekstu hrvatskog realizma, otvara mnoga važna pitanja o ulozi i percepciji žena u društvu. Nameću se brojna pitanja, kao što su: na koje načine su djevojke, u književnosti hrvatskog realizma, ograničene u svojim mogućnostima za samostalni razvoj i ostvarivanje osobnih ciljeva? Kako pritisak da postanu tradicionalne žene, prema društvenim normama, utječe na slobodu i neovisnost djevojaka te kakva je njihova percepcija o majčinstvu?

3.4. Odnos majki i kćeri

Odnos majki i kćeri u književnosti često je kompleksan i slojevit, reflektirajući širok spektar emocija i dinamika. U odabranim romanima, taj odnos može varirati od duboke ljubavi i razumijevanja do sukoba i nerazumijevanja, često oblikovan kulturnim, društvenim i generacijskim razlikama. Takvi odnosi ne samo da otkrivaju individualne

karaktere majki i kćeri, već i pružaju uvid u šire društvene norme i očekivanja. Odnos između majke i kćeri oblikuje buduće odnose ženske djece, pri čemu se kćeri često identificiraju s majkama. Majke potiču sinove na brzu samostalnost, dok kćerima usađuju vrijednosti zajedništva, prvo s njima, a zatim s budućim supruzima. Ključni problem u odnosu majke i kćeri je seksualnost - djevojčice teško percipiraju majke kao seksualna bića, dok majke odbijaju vidjeti kćeri na taj način. Ova dinamika stvara apsurdnu situaciju u kojoj se skrivaju bitni aspekti ženske prirode, što kod kćeri može izazvati strah od seksualnosti i nesigurnost, uslijed majčinih antiseksualnih poruka. Ovakav odnos može rezultirati neodlučnošću i slabom samosvijesti kod kćeri, otežavajući im postizanje zrelosti i odgovornosti. Majke često zagovaraju brak kao način prelaska iz jednog zaštitničkog okruženja u drugo, što sprječava kćeri da razviju samopouzdanje i nezavisnost (Drakulić 2020: 162).

Najljepši odnos majka – kćer, u Tomićevu romanu *Melita*, imaju Andrina i Ljubica. Iako joj je Andrina pomajka, to nije utjecalo na ljubav koju joj je Andrina pružala, baš poput biološke majke. U *Encyclopedia of Motherhood* navodi se kako se u nekim obiteljima maćeha/pomajka vidi i tretira kao druga majka, a u nekima preuzima ulogu mentora ili prijatelja. Maćeha/pomajka može biti viđena kao osoba koja zauzima mjesto majke u djetetovom životu ili kao dodatna, pozitivna prisutnost (O'Reilly 2010: 1168). Ljubica je bila jako sretna kada joj je Andrina izabrala muškarca za brak, Alfreda. Iako su u braku imali problema jer je Alfred bio očaran Melitom, čak je i ljubovao s Melitom tijekom njihovog braka, Ljubica mu je oprostila jer ga je istinski voljela. Ono što je najbitnije je to što je i sam Alfred spoznao njezinu istinsku ljubav i više se nije upuštao u avanture s Melitom. Ljubica je vjerovala Andrininom izboru, znala je da joj Andrina nikada ne bi svjesno naštetila:

Ljubica je nekako čudno gledala u svoju pomajku. Što ima ona da izjavi kada što želi njezina pomajka iz čije je ruke uvijek samo dobro primala. Ako pomajka hoće da ona pođe za Alfreda, kako bi ona mogla i smjela što drugo htjeti? I zašto da ne pođe za Alfreda? Ta on je tako pristao, valjan mladić i njoj bar najbliži od svih muškaraca, pa i najmiliji. Njezino je srce slobodno kao ptica u zraku, zašto ga ne bi darovala onomu koga joj njezina pomajka bira.

(Tomić 1970: 231)

Vrlo zanimljiv odnos imaju Melita i majka Ana. Iako je Melita okarakterizirana kao fatalna žena, očekivalo se da će takva biti i majka. No, majka je čist primjer anđela

u kući – neće si priuštiti novu odjeću kako bi kćer i sin mogli imati što žele, ali i kako bi suprug mogao ići gdje god poželi. Majka Ana nije mogla vjerovati da će se Melita udati za Branimira koji je na niskom položaju društvene ljestvice. No, znala je da to čini za njihovu dobrobit i srce joj se slamalo. Nikada nije dopustila da se o Meliti i Arturu pričaju loše priče, uvijek ih je branila – čak i onda kada je vodila privatni razgovor s Andrinom oko Melitina dopisivanja sa Zelenkajem, ona je tom dopisivanju pronalazila brojne razloge, ali nijedan od razloga nije bio nemoralan. Majka Ana, kao utjelovljenje nježnosti, brige i tradicije, svojim ponašanjem odiše smirenjem i toplinom doma. Kćer, s druge strane, utjelovljuje fatalnu ženu, zračeci zavodljivošću i misterioznošću izvan kuće. Međutim, u njihovom međusobnom odnosu, Melita zadržava duboko poštovanje i ljubav prema majci. Ona se prema njoj ponaša s najvećom pažnjom i nježnošću, skrivenih strasti i zavodljivosti koje je karakteriziraju u vanjskom svijetu. U prisutnosti majke, Melita pokazuje svoju meku stranu, cijeneći i poštujući majčinu brižnu i požrtvovnu narav. Njihov odnos je prožet ljubavlju i međusobnim razumijevanjem, unatoč kontrastima u njihovim osobnostima i životnim ulogama. Kada je majka Ana bila na smrtnoj postelji, posljednja želja joj je bila da vidi Melitu:

Maman! – vrisnu Melita opazivši ukočeno i užasom smrti presvučeno lice svoje majke i glasno jecajući baci se preko postelje iznad umiruće. Svećenik prestade moliti, i sada se čulo bolno ridanje staroga grofa, tihi plač i jecanje služinčadi. I Branimiru su se prelile oči suzama. – Maman! Zar me ne poznaš? Ja sam tu, tvoja Meli! – vikala je kroz plač nevoljna kćerka, ali uzalud! Mjesto odgovora grofica duboko uzdahnu i rastade se sa životom.

(Tomić 1970: 430)

U Kumičićevu romanu *Gospođa Sabina*, najzanimljiviji odnos imaju majka Sabina i kćer Zorka. One se u jednom trenutku toliko svađaju i mrže, ne podnose se i vrijeđaju, dok se u drugom trenutku toliko vole i žele si međusobno pomoći. Sabinino majčinstvo predstavlja puku fasadu; pred javnošću se pretvara u uzornu majku koja duboko voli svoju djecu. U stvarnosti, njezino majčinstvo je samo oblik manipulacije, kroz koji usađuje fatalne osobine svojoj djeci. Sabina, vješta u manipulaciji, usmjerava kćer Zorku prema neetičnim izborima, poput braka s Jakovom Vojnićem zbog njegovog nasljedstva i društvenog statusa. Na krabuljnom plesu, Zorka koristi svoju prijateljicu Ružu, koja predstavlja suprotnost njenom ponašanju i simbolizira čednost, kako bi otkrila osjeća li Vojnić još uvijek ljubav prema njoj. Ova saznanja dodatno potvrđuju

Zorkinu odluku da slijedi majčine upute, ne obazirući se na moralne vrijednosti. Sabinina gluma požrtvovane majke vidljiva je na skoro svim stranicama romana:

Majka zagrla sada jedinicu i stiskaše je na velike grudi kao da se boji da će je u istom času zauvijek izgubiti. Očajno ju je privinula na njedra i plaho gledaše Viktora, strepeći pred njim, pred tom grabežljivom nemani, koja je začarala i koja će da joj ugrabi dobru Zorkicu, njezinu jedinu radost, jedinu utjehu! Sabina je još po sata uzdisala i pripovijedala, kako živi samo za svoju Zorkicu, kako je još mlada za udaju, i kako se nije nadala da će što takvo tako rano saznati. Govorila je o Zorkinu djetinjstvu, o materinskim brigama, o strahu što je pretrpjela nad zipkom svoga djeteta kad je bila Zorka jednom teško oboljela. Sabina se isprva pretvarala, ali je napokon opoји zvuk njezina vlastitoga glasa, koji bivaše svakim časom toplijim i srdacnijim. Zorka je bila mekana srca; riječi njene majke duboko je ganuše. Ona jecaše. I majci je i kćerci godilo što su ganute, to im bijaše nekakva utjeha, neka isprika pred svojom savjesti.

(Kumičić 1979: 112 - 113)

Ono što je svakako najkontroverznije u njihovom odnosu, to su svakako svađe koje su često završavale fizičkim obračunom. Zorka se svoje majke plašila:

Zorka u prvi mah drhtne i htjede proći sobom, kao da i ne vidi majke, no ona je tiho kroza zube, pozove: - Zorko! – Djevojka se naglo zaustavi na taj reski i oštri poziv, te uprije pogled u majku koja još listaše knjigu. Zorka stoji usred sobe kao mramorni kip i čeka, a majka lista i šuti. Listovi knjige šušte pod njenim prstima. Ruka joj dršće. Nakon podulje i mučne stanke zatvori Sabina mirno knjigu, ustane i uze šetati sobom. Zorka, stojeći sveudilj na svom mjestu i okrećući se sad lijevo, sad desno, gledaše za svojom majkom, koja joj je prolazila pred nosom. Kad Zorki dosadi to čekanje, podigne ramena i, čudeći se, korakne prema izlazu, no majka se ustoboči pred njom, ustremi joj u lice svoje velike oči, pune gnjeva i jarosti. Zorka uzmakne pred tim pogledom za jedan korak. Sabinine oči sijevnu sada još jače.

- Srami se! – istisnu Sabina muklo i gnjevno.
- Zašto? – izvine se teškom mukom iz Zorkina grla.
- Dakle na stubama! Zar nisi čula Silvija? Na stubama cjelivaš te beskućnike?
- Pa ti vjeruješ Silviju? – izlance Zorka bojažljivo, dršćući i obori oči.
- Da, ja mu vjerujem. Srami se! Idi! – zaškrine Sabina i gurne je u rame pokazavši joj vrata.

(Kumičić 1979: 85)

Miran i stalozhen odnos imaju Jela i njezina nećakinja Ruža. Jedini problem među njima pojavio se onda kada je Jela tražila Solarićevo mišljenje o ljubavnom pismu koje je glasilo na Ružu. Solarić nije odobravao ljubav između Šarinića i Ruže jer je on potajno bio zaljubljen u Ružu – u vinogradu ju je htio napastovati, no Šarinić se pojavio te je prekinuo zao čin. Kada se sve to dogodilo u vinogradu, priznali su udovi Jeli da se potajno viđaju i da se vole te je Ruža ispričala sve što joj je Solarić radio, a nije joj htjela reći prije kako je ne bi povrijedila. No, ne možemo kriviti udovu Jelu za takav stav jer:

Udova bijaše osvjedočena da je Ruža pametna djevojka, te joj je bilo sada teško pri srcu što joj ne odobravaše izbora. Jela je bila bogata, živjela je udobno i bezbrižno, a nikad u svom životu nije sebi glave trla šta bi bolje bilo da uradi u ovoj ili onoj prilici. Kad bijaše djevojkom, malo je mislila, drugi su se za nju brinuli, pa kad su joj našli muža, imala je još manje briga. Sada joj je Ruža bila zvijezda po kojoj se ravnala. Udova je bila dobre ćudi, bezazlena, te, možda, i od naravi nadarena, no ljudi, njeni pokojni roditelji, nisu se potrsili da probude njezin um, da ga razviju. Muškarcima koji su Jeli duševno slični, velimo da su dobričine.

(Kumičić 1979: 126)

U Kumičićevu romanu *Olga i Lina* dinamika među majkama i kćerima je vrlo složena te uključuje cijeli niz kontradiktornih osjećaja i ponašanja. U nekim slučajevima, majčinska ljubav i briga očituju se na najuzvišeniji način. Primjerice, Olga i Milka su predstavljene kao brižne i posvećene majke koje svojim sinovima pružaju ne samo emocionalnu sigurnost, već i bezuvjetnu ljubav. Njihov odnos sa sinovima odražava ideal majčinske predanosti, gdje se ljubav i skrb manifestiraju kroz svakodnevnu brigu i podršku.

Bilo joj je oko sedamnaest godina kada je postala majka, a to joj se činilo čudnovato i nije mogla pojmiti ona nepoznata i slatka čuvstva svoga srca koje je radosno tuklo kad bi ljubazno gledala svoje mило dijete, svoga malog Milana. Nije više bila osamljena na ovom svijetu. Svaki čas bit će do nje to čedo koje će je ljubiti, koje će je radosno gledati i svojim ručicama dragati.

(Kumičić 1985: 162)

S druge strane, postoje i mračniji aspekti ove veze. Neke majke koriste svoje kćeri kao sredstva za postizanje vlastitih ciljeva, često zanemarujući njihove potrebe i

osjećaje. Klara, primjerice, ne samo da manipulira vlastitom kćeri, već je spremna na fizički obračun kako bi ostvarila svoje namjere. Ova vrsta majčinskog ponašanja prelazi granice emocionalne manipulacije, prelazeći u fizičko nasilje, što pokazuje duboku disfunkcionalnost u odnosu između majke i kćeri. Klara čak nije došla na Olgin grob, to je znak surove indiferentnosti i emocionalne distanciranosti koja dodatno produbljuje tragediju gubitka. U ovom kontekstu u kojem istražujemo kako različite majke oblikuju živote svojih kćeri - od onih koje svojim primjerom pokazuju istinsku ljubav i brigu, do onih koje koriste svoje kćeri za ostvarivanje vlastitih interesa, stvarajući tako složene i često tragične priče o obiteljskim odnosima – roman *Olga i Lina* ima najtragičniji završetak.

Udovica se ljutila kao zmija na Olgu, nagovarala ju je, molila, prijetila joj pa i za kose je vukla, ali sve uzalud. Olga je podnosila sve muke mučeničkom strpljivosti. Udovica se osupne, oči joj sijevnu, lice joj od razjarenosti pocrveni, pa udari kćerku po licu...

-Majko, nemoj, nemoj! Majko, Bog vidi šta radiš – molila je Olga.

Udovica opazi krv na licu svoje jedinice. Bila ju je odviše jako udarila po krasnom nosu

-Umij se! Još ćemo govoriti! – zakriči udovica kao izvan sebe i otiđe iz sobe, lupnuvši svom silom vratima.

Olga umije okrvavljeno lice, zatim se spusti očajno na koljena. Suzne oči podigne k nebu (...) Udovica je promjeri bijesnim pogledom od glave do pete, gurne je od sebe i iziđe.

(Kumičić 1985: 124 - 125)

Nadalje, ekstremne situacije uključuju i prostituiranje vlastite kćeri, što predstavlja ekstreman oblik zloporabe i eksploatacije. Ti odnosi ne samo da otkrivaju duboke emocionalne i moralne praznine unutar obitelji, već i naglašavaju kompleksne društvene i individualne probleme koji oblikuju takve interakcije. Milena Timotijević, u uvodu svog djela *Prostitucija na feminističkoj političkoj agendi*, navodi da su predrasude o prostituciji često oblikovane kulturnim mitovima i jednostavnim pretpostavkama. Jedna od najrasprostranjenijih predrasuda je ideja da je prostitucija najstarija profesija, što implicira da je prirodna i u jednu ruku neizbježna. Nadalje, feminističke istraživačice su pokazale da su žene koje ulaze u prostituciju često suočene s teškim životnim okolnostima koje uključuju seksualno i fizičko nasilje u

djetinjstvu, alkoholizam i drogiranje roditelja, te duboko siromaštvo. Ove okolnosti ograničavaju njihove mogućnosti i slobodu izbora, čime se prostitucija prikazuje kao rezultat rodnih, rasnih i socioekonomskih nejednakosti. Prostitucija ne samo da reflektira ove nejednakosti, već ih i dodatno pogoršava, stvarajući još veće poteškoće za žene koje se nalaze u toj situaciji (Timotijević 2012: 183). U romanu *Olga i Lina* prisutna je javna kuća koju je otvorila Lina sa Arturom. Ona je bila gazdarica i Artura je nazivala svojim mužem. U javnu kuću je svratio Milan, Olgin sin – odgajan je na čestit način, ali nakon što je o njemu brigu preuzela baka Klara uvidio je što znači živjeti velegradskim životom. Nije radio ništa, kockao je i kartao te se zadužio kod lihvara. Kada je dobio ženu, koju je platio, i kada je odradio što je imao, u jutarnjem razgovoru shvatio je da mu je to polusestra – izvršili su incest, ne znajući to. Bio je povrijeđen i htio je umrijeti, no i Ida je morala umrijeti s njim. U ovom dramatičnom trenutku, otkriva se tajna da su Ida i Lina, zapravo, majka i kćer – Ida nije znala tko joj je majka sve do svoje prerane smrti. To je taj grijeh fatalnih žena, nisu sposobne za dom i smiren obiteljski život – one su glasnice smrti, nesreće i propasti (Nemec 1995: 66).

-Jest, tvoj brat – reče očajno Milan, podigne joj malo glavu, ogrli je i poljubi naglo i strastveno...

-Milost! ... milost! ...

Ne izgovori, a tane joj probi grudi.

Milan klečeći do nje, odape drugi hitac ravno u svoje srce.

U sobu sunuše gospodar i gospodarica te zlokobne kuće i više djevojaka.

Svi se prestrave, vidjevši nesretnike u krvi. Gospodarica skoči k djevojci, podigne joj glavu i vrisne:

-Ida! Ida! Dijete moje! Ja! Ja sam tvoja majka! ...

-Ti? ... ti? ... Ne! ... ne! – dahne umiruć Ida. Odrine od sebe majku i mrtva lupne glavom o pod.

(Kumičić 1985: 201)

Ključni aspekti koji se pojavljuju u tim romanima uključuju ljubav, povjerenje, sukobe, nesigurnost, i manipulaciju. Primjer Tomićevog romana *Melita* prikazuje pozitivan odnos pomajke Andrine i kćeri Ljubice, gdje ljubav i povjerenje prevladavaju unatoč komplikacijama i izazovima. Ljubičina vjerovanja u Andrinine odluke i Alfredovo prepoznavanje Ljubičine istinske ljubavi naglašavaju snagu obiteljskih veza i podrške.

S druge strane, Kumičićev roman *Gospođa Sabina* prikazuje disfunkcionalan odnos između majke Sabine i kćeri Zorke, gdje manipulacija i emocionalna zloupotreba dominiraju. Sabina koristi svoju kćer kao sredstvo za postizanje vlastitih ciljeva, dok Zorka, pod pritiskom majke, donosi neetične odluke, što vodi do moralnih dilema i unutarnjih sukoba. Još jedan primjer složenog odnosa majke i kćeri nalazimo u Kumičićevom romanu *Olga i Lina*. Ovdje vidimo ekstremne situacije, uključujući fizičko nasilje i eksploataciju, koje dodatno naglašavaju disfunkcionalnost i emocionalne praznine unutar obitelji. Lina, koristeći vlastitu kćer Idu kao sredstvo za ostvarivanje svojih interesa, pokazuje mračne aspekte majčinstva i duboku disfunkcionalnost koja je rezultirala prodajom i zaradom na tijelu vlastite kćeri, kao i smrću kćeri i posinka. Majke oblikuju buduće odnose svojih kćeri, usadjući im vrijednosti zajedništva i moralne norme, ali istovremeno mogu nesvjesno prenositi strahove i nesigurnosti, posebno u vezi sa seksualnošću. Ti odnosi, dok su često puni ljubavi i podrške, mogu također biti izvor sukoba i nerazumijevanja, što ukazuje na kompleksnu prirodu obiteljskih veza.

4. KOMPARATIVNA ANALIZA

Komparativna analiza romana *Melita* Josipa Eugena Tomića, *Gospođa Sabina* te *Olga i Lina* Eugena Kumičića omogućava dublje razumijevanje kako i zašto društveni i ekonomski uvjeti utječu na živote ženskih likova u kontekstu hrvatskog realizma. Ova analiza otkriva složene odnose između majki i kćeri, raznolike prikaze majčinstva te dinamične interakcije među ženama unutar obiteljskih i društvenih okvira. Usporedbom se dolazi do uvida o različitim aspektima ženskog iskustva, od ljubavi i podrške do manipulacije i eksploatacije, što pomaže razumijevanju kako su autori prikazivali promjene i kontinuitete u društvenim normama i osobnim odnosima. Analiza omogućava prepoznavanje i vrednovanje složenosti ženskih uloga i dinamike unutar obiteljskih struktura, te pruža širu perspektivu o utjecaju društvenih pritisaka na osobne izbore i moralne vrijednosti ženskih likova.

4.1. Sličnosti i razlike u odabranim romanima hrvatskoga realizma

U sva tri romana, *Melita* Josipa Eugena Tomića, *Gospođa Sabina* te *Olga i Lina* Eugena Kumičića, prikazani su društveni poredak i ekonomski uvjeti u razdoblju hrvatskog realizma. Takvi uvjeti snažno utječu na živote ženskih likova. U tim djelima, društveni i ekonomski status igra ključnu ulogu, pri čemu se svi aspekti života, uključujući brak, promatraju kroz prizmu financijskih koristi i društvenih očekivanja. Autori su žene prikazali kao bića koja su većinom orijentirana prema udaji, često ne iz ljubavi, već zbog društvenih, ekonomskih i majčinih pritisaka. Sličnosti u romanima vidljive su nadalje u tome što se tematizira i brak iz ljubavi – Ljubica, Jela, Ruža i Milka su se udale iz ljubavi, dok su ostali ženski likovi pristali na brak bez ljubavi radi financijske moći – Melita, Zorka i Lina. Također, postoji ženski lik kojega je majka, na stravičan način, natjerala da se uda za muškarca kojega nije ljubila, a to je Olga. Postoje i izuzeci koji prikazuju likove žena koje se bore za osobnu autonomiju i prava na vlastite izbore, čime autori naglašavaju složenost i višeslojnost ženske egzistencije unutar restriktivnog društvenog okvira – Ella, Elvira Majer, Irena Ostalinski, primadona Cantarelli. Također se može uočiti i da je u romanima vrlo često prisutno tematiziranje prijateljstva između fatalne žene i žene anđela u kući. Tako u romanu *Melita*, Melita i Ljubica pokušavaju biti prijateljice – no, to im ne uspijeva jer Melita samo glumi prijateljstvo prema Ljubici, istina je da ju mrzi zbog Alfreda. Nadalje, u romanu *Gospođa Sabina*, Zorka i Ruža su stvarno najbolje prijateljice, među njima nema

nikakvih skrivenih namjera te se neizmjereno vole. Jedina razlika u prikazu prijateljstva između fatalne žene i žene anđela u kući vidljiva je u romanu *Olga i Lina*. Naime, u tom romanu nema ni najmanjeg pokušaja prikaza mogućeg prijateljstva između ta dva oprečna lika. Zna se da fatalna žena dolazi uz fatalnu ženu, zato je prikazano prijateljstvo između Klare i Line, te da žena anđeo u kući dolazi uz anđela u kući, prikaz prijateljstva između Olge i Milke.

Prikaz majčinstva razlikuje se od romana do romana. U romanu *Melita*, prisutan je prikaz majčinstva kroz žene anđele u kući – požrtvovne majke koje su posvećene kućanstvu i pružanju emocionalne podrške mužu i djeci. Roman *Gospođa Sabina* prikazuje dvije opreke u majčinstvu, a to je majčinstvo fatalne žene i majčinstvo žene anđela u kući – Sabina je majka koja svoju fatalnost prenosi na Zorku i Silvia, a Jela je pomajka, anđeo u kući, koja svoju čistoću i požrtvovnost prenosi na Ružu. No, najgori opis majčinstva u sva tri romana svakako donosi roman *Olga i Lina* skrenuvši u mračne krajnosti majčinstva. Roman prikazuje fatalne majke, Klaru i Linu koje su spremne odreći se i vlastite djece radi zrna vlastite sreće: Klari umire kćer Olga i ona joj nije otišla na grob, a Lini kćer Ida umire na rukama nakon što je njezino tijelo prodala lđinom polubratu Milanu i tako zaradila. No, roman prikazuje i dvije majke koje su proživjele ogromnu bol. Olga je silovana te je rodila zdravog sina Milana kojega je neizmjereno voljela, iako ju je podsjećao na ono što joj je učinio muž i vlastita majka; Milka je tako intenzivno željela dijete, dobila je sina koji je preminuo dva dana nakon Olgine smrti. Pisac je išao iz jedne krajnosti u drugu te je zbog toga roman *Olga i Lina* najsvirepiji roman koji prikazuje majčinstvo tematizira preko ženske fatalnosti i žene anđela u kući. Tako u liku Ljubice vidimo veći stupanje emancipacije i samospoznaje, dok u likovima Olge i Milke vidimo tragične likove koji nisu uspjeli pobjeći od vlastite sudbine.

Prikaz kćerinstva u romanima *Melita*, *Gospođa Sabina* i *Olga i Lina* nudi bogat i slojevit uvid u odnose između majki i kćeri. Ti odnosi se kreću od duboke ljubavi i povjerenja do intenzivnih sukoba i manipulacija, čime se ističe raznolikost emocionalnih dinamika unutar obiteljskog života. U Tomićevu romanu *Melita*, odnos između pomajke Andrine i kćeri Ljubice je pozitivan i prožet ljubavlju i povjerenjem. Andrina, iako nije biološka majka, pruža Ljubici ljubav i podršku poput prave majke. Ljubica, s druge strane, vjeruje u Andrinine odluke i prihvaća Alfreda kao svog supruga jer vjeruje da joj Andrina nikada ne bi svjesno naštetila. Unatoč izazovima u braku, Ljubica ostaje vjerno uz Alfreda, prepoznajući njegovu ljubav i kajanje. Taj odnos naglašava snagu obiteljskih veza i podrške. U Kumičićevu romanu *Gospođa Sabina*,

odnos između majke Sabine i kćeri Zorke je izrazito disfunkcionalan. Sabina koristi Zorku kao sredstvo za postizanje vlastitih ciljeva, manipulirajući njom da se uda za Jakova Vojnića zbog njegovog nasljedstva i društvenog statusa. Taj odnos je prožet emocionalnom zloupotrebom i manipulacijom. Unatoč trenucima prividne ljubavi i brige, odnos između Sabine i Zorke je temeljen na neiskrenosti i kontroliranju, što vodi do moralnih dilema i unutarnjih sukoba kod Zorke. U romanu *Olga i Lina*, odnos majki i kćeri je izuzetno složen i vrlo mračan. Klara, Olgina majka, koristi fizičko nasilje i manipulaciju kako bi ostvarila svoje ciljeve, što odražava duboku disfunkcionalnost u obiteljskim odnosima. Lina, s druge strane, koristi svoju kćer Idu kao sredstvo za ostvarivanje vlastitih interesa, čak je uključuje u prostituciju. Taj ekstremni oblik eksploatacije naglašava mračne aspekte majčinstva i rezultira tragičnim ishodom.

Sličnosti među ovim romanima uključuju prikaz majki koje značajno utječu na živote svojih kćeri, bilo kroz ljubav i podršku (*Melita*), manipulaciju i emocionalnu zloupotrebu (*Gospođa Sabina*) ili ekstremnu eksploataciju (*Olga i Lina*). U sva tri romana, majke oblikuju buduće živote svojih kćeri, bilo pozitivno ili negativno, te imaju ključnu ulogu u formiranju njihovih moralnih i emocionalnih vrijednosti. Razlike se očituju u prirodi tih odnosa. U *Meliti*, odnos je pozitivan i temeljen na povjerenju, dok je u *Gospođi Sabini* odnos ispunjen manipulacijom i emocionalnim zlostavljanjem. U *Olgi i Lini*, prikazani su ekstremni oblici disfunkcionalnosti, uključujući fizičko nasilje i prostituciju, što odražava duboke moralne i emocionalne praznine.

4.2. Razvoj ženskih likova

U analizi razvoja ženskih likova u romanu fokusirat ćemo se na nekoliko ključnih aspekata. Prvo, proučit ćemo uvod u lik, istražujući osnovne karakteristike i početne motive likova. Zatim ćemo analizirati motivaciju i unutarnje konflikte, kako bismo razumjeli što pokreće likove i koje unutarnje borbe prolaze. Sljedeće, razmotrit ćemo ključne promjene i iskustva koja oblikuju razvoj likova kroz radnju romana. Također ćemo istražiti razvoj osobnosti i karaktera i kako se oni mijenjaju tijekom priče. Na kraju, analizirat ćemo ishod likova, razmatrajući njihov završni status i utjecaj na radnju. U ovoj analizi obuhvatit ćemo prikaz različitih tipova ženskih likova: fatalnih žena (*Melita*, *Sabina*, *Zorka*, *Klara*, *Lina*), žena anđela u kući (*Andrina*, *Ljubica*, *Jela*, *Ruža*, *Olga* i *Milka*), te individualne žene (*Ella*). Taj pristup omogućit će nam da razumijemo složenost i dubinu svakog lika te njihov doprinos ukupnom narativu.

Melita, kći grofice Ane, uživa dobar društveni status, no njezine ambicije nikada nisu zadovoljene, s obzirom na stalnu potrebu za novcem. Njezina fatalnost dolazi do punog izražaja nakon što sazna za vjenčanje Alfreda s Ljubicom. Ključna promjena u njezinu životu nastaje kada se uda za Vojnića i zatrudni. Tijekom trudnoće, Melita sebe ne voli niti prihvaća svoje tijelo, što negativno utječe na njezino dijete. Njezina osobnost varira u ovisnosti o vlastitim interesima i koristi koju može izvući iz drugih. Njeno ponašanje i odnosi s drugima svode se na manipulaciju i sebičnost. Ishod njezina života dolazi u obliku mentalnog sloma, gdje liječnici proglašavaju njezino stanje neizlječivim. Ljubica, pokćerka bogate barunice Andrine Winter, motivirana je dubokom ljubavlju prema svojoj posvojiteljskoj majci. Najvažniji događaj u njezinu životu je udaja za Alfreda, što pokazuje njezinu stabilnost i posvećenost. Ljubica ne prolazi kroz značajne promjene osobnosti tijekom romana; njezina privrženost i oprost prema Alfredu omogućuju joj da pronađe miran i sretan život s njim, unatoč prevarama i izazovima koje joj je nametnuo život, ali i Melita. Ela je prikazana kao individualna žena koju pokreće strast prema sportu. Njezina motivacija i unutarnji konflikti usmjereni su prema ostvarivanju sportskih ciljeva i osobne sreće. Tijekom romana, Ela ostaje dosljedna svojoj strasti, a razvoj se njezina lika može pratiti kroz postignuća u sportu i osobnu sreću koju pronalazi u biciklizmu.

Sabina, Zorkina majka, vodi se ljubavlju prema novcu i društvenom statusu. Ključan trenutak u njezinom životu je udaja njezine kćeri Zorke za Vojnića, što simbolizira njezinu uspješnu manipulaciju i strategiju za očuvanje obiteljskog statusa. Sabina se ne mijenja u svojoj osnovnoj prirodi - ona ostaje osoba koja glumi pred drugima kako bi postigla svoje ciljeve. Ishod njezine borbe je uspješno očuvanje obiteljskog statusa i izbjegavanje financijskog kraha. Zorku pokreće utjecaj majke koja prenosi svoju fatalnost na nju. Njezini važni životni trenuci uključuju ljubavnu povezanost s brojnim muškarcima. Osobnost Zorke razvija se kroz imitaciju majčine strategije manipulacije i emocionalnog utjecaja. Njezina sposobnost da koristi suze i glumu kako bi omekšala srce i novčanik svog muža Vojnića pokazuje duboku povezanost s majčinim stilom ponašanja. Konačno, Zorka zajedno sa svojom majkom uspijeva očuvati obitelj i financijski profitirati od Vojnića.

Olga, Klarina kćer, motivirana je ljubavlju prema svom sinu Milanu i sjećanju na neuspjelu ljubav s Dragutinom. Ključne promjene u njezinu životu uključuju silovanje i trudnoću, što duboko utječe na njezinu emocionalnu stabilnost. Iako se suočava s mnogim nedaćama, Olga zadržava svoju osnovnu osobnost i odgovara na uvrede

svoje majke. Ishod njezina života je tragičan, jer umire sa samo devetnaest godina. Lina, čiji su glavni motivi novac, društveni status i duboka mržnja prema Olgi, prikazana je kao izgubljena djevojka koja prolazi kroz drastične promjene. Ključni događaji u njenom životu uključuju ubojstvo Olge, njenu trudnoću, borbu sa siromaštvom, kao i pokretanje vlastita posla – javne kuće. Ona također prisiljava svoju kćer Idu na prostituciju (iako Ida do svoje smrti nije znala tko joj je majka), što dodatno ukazuje na njezinu moralnu degradaciju. Unatoč promjenama koje prolazi, njezina osnovna fatalnost ostaje nepromijenjena. Na kraju, Lina uspijeva ostvariti svoj cilj – postati upraviteljica javne kuće uz podršku svog muža Artura, čime završava svoju borbu za društveni status i moć.

5. ZAKLJUČAK

Razdoblje hrvatskog realizma, koje se prostire od sredine do kraja 19. stoljeća, predstavlja ključnu fazu u povijesti hrvatske književnosti. Ova epoha označava značajan prelazak s romantizma na realizam, s naglaskom na prikaz stvarnog života, društvenih nepravdi i svakodnevnih problema. Književnici poput Eugena Kumičića, Josipa Eugena Tomića, Josipa Kozarca i Ksavera Šandora Gjalskog igrali su ključnu ulogu u oblikovanju realističkog izraza i društvenog angažmana u književnosti. Političke i društvene promjene tog vremena, uključujući autoritarnu vlast bana Khuena Hedervaryja i nacionalne napetosti, značajno su utjecale na ondašnji književni izraz, dok su književni časopisi poput *Vienca* i *Matica* pružali platformu za raspravu i promicanje novih ideja. Razdoblje je također obilježeno razvojem književnih časopisa, političkim sukobima i pitanjima obiteljskih i rodnih odnosa. Hrvatski su realistični pisci uspješno oslikali složene odnose unutar društva, uključujući obiteljske i rodne teme, što omogućuje dublje razumijevanje književnosti tog doba.

Analiza romana Eugena Kumičića i Josipa Eugena Tomića omogućuje uvid u kompleksne prikaze ženskih likova i njihove uloge u društvenim strukturama tog vremena. Roman *Melita* Josipa Eugena Tomića istražuje tematske preokrete kroz prikaz fatalnih žena, poput Melite, te tipičnih anđela u kući, poput Ljubice, dok istovremeno propituje društvene norme i dinamiku moći. Taj roman ilustrira kako društveni problemi, uključujući propadanje plemstva i promjene u gospodarstvu, utječu na karakterizaciju ženskih likova, pružajući kritiku tadašnjeg društvenog poretka. S druge strane, *Gospođa Sabina* Eugena Kumičića predstavlja snažnu kritiku građansko-aristokratskog društva kroz prikaz licemjerja i pohlepe. Kumičić koristi lik gospođe Sabine kao personifikaciju materijalizma i manipulacije, pokazujući kako su žene bile prisiljene oblikovati svoje postupke i identitete prema društvenim očekivanjima i normama, koje su često bile stroge i ograničavajuće. Roman *Olga i Lina* također odražava Kumičićevo zanimanje za društvene i moralne dileme, prikazujući kontrast između nevinih i razvratnih žena te istražujući utjecaj seksualnosti i moralnih normi na ženske identitete. Kumičić u tom djelu istražuje kako se različiti društveni statusi i ponašanja reflektiraju u prikazima ženskih likova. Ukratko, iz svega toga može biti jasno da su muški romansijeri hrvatskog realizma, koristeći različite stilističke pristupe i tematske preokrete, pružili složene prikaze ženskih likova.

Nadalje, teorijsko razmatranje majčinstva, koje smo nastojali radom obuhvatiti, mahom ističe kako ono nadilazi biološki čin i prožima se kroz emocionalne, socijalne i kulturne aspekte. Analize različitih autorica, poput Simone de Beauvoir, Carol Smart, Ane Tomljenović, Slavenke Drakulić, i Helene Sablić Tomić ukazuju na raznolike perspektive majčinstva u književnosti i društvenim strukturama. De Beauvoir naglašava kontradikcije u majčinstvu, upozoravajući na idealizaciju koja može stvoriti nerealna očekivanja i pritiske na žene. Smart istražuje povijesni kontekst i društvene norme koje oblikuju percepciju majčinstva, dok Tomljenović i Drakulić analiziraju kako patrijarhalni i tradicionalni normativi utječu na žensku seksualnost i identitet majke kroz generacije. Salwak i Sablić Tomić nude književne prikaze majčinstva i ženskih uloga, otkrivajući kako književnost reflektira i oblikuje društvene norme kroz arhetipske likove kao što su fatalna žena, anđeo u kući te individualna žena. U romanu *Melita* i *Gospođa Sabina* likovi majki i žena prikazani su iz različitih perspektiva, od tradicionalnih do modernih interpretacija, pokazujući kako individualni i društveni pritisci oblikuju njihove odluke i identitete. *Melita*, kao fatalna žena, i *Zorka*, koja nasljeđuje majčinske osobine, demonstriraju sukob između osobnih želja i društvenih očekivanja, dok u romanu *Olga i Lina* prikazi različitih ženskih uloga također odražavaju patrijarhalne norme i materijalne motive. Kroz analizu odabranih romana, vidimo kako su djevojke često ograničene društvenim i obiteljskim normama koje naglašavaju njihovu ulogu u skladu s tradicionalnim očekivanjima. Pritisak da postanu privlačne i poslušne, s očekivanjima da se koncentriraju na majčinstvo i domaćinstvo, guši njihove osobne ambicije i potencijale. Pritisak da postanu tradicionalne žene stvara osjećaj pasivnosti i ovisnosti, što ograničava njihovu slobodu i neovisnost. Percepcija majčinstva često je oblikovana kao ključni cilj koji opravdava njihovu ulogu u društvu, dok stvarna sloboda i osobni razvoj ostaju zanemareni. Djevojke često vide majčinstvo kao prepreku vlastitim mogućnostima i težnjama, dok neke željno iščekuju buduće majčinstvo. Odnosi, između majki i kćeri u odabranim romanima, često odražavaju društvene norme i očekivanja kroz prikaz ljubavi, sukoba, manipulacije i emocionalne zlorabotrebne. Ti odnosi mogu varirati od duboke ljubavi i razumijevanja do disfunkcionalnih i tragičnih veza, čime se pruža uvid u kompleksnost društvenih očekivanja i njihove posljedice na obiteljsku dinamiku.

Pitanje o tome je li svaka žena rođena sa sposobnošću da bude majka (u smislu najšireg određenog „dobrog majčinstva“ koje podrazumijeva odgovornost za djetetov život i neometan razvoj) te želi li se svaka žena realizirati kao majka, na temelju

odabranih romana, možemo zaključiti da nije svaka žena automatski predisponirana da bude majka niti da svaka žena želi osvojiti titulu majke. Roman *Melita* pruža primjer kako majčinska uloga ne mora nužno biti vezana uz biološko roditeljstvo naglašavajući da majčinska uloga može biti oblikovana kroz ljubav, brigu i posvećenost, a ne samo biološko roditeljstvo. S druge strane, roman *Gospođa Sabina* prikazuje disfunkcionalan odnos između majke i kćeri te time sugerira da nije svaka žena spremna ili sposobna ispuniti idealizirane norme majčinstva te da neodgovorna ili manipulativna majčinska uloga može imati štetne posljedice za kćer. Roman *Olga i Lina* pruža ekstremno primjer majčinstva tematizirajući fizičko nasilje i eksploataciju djeteta, što može ići u prilog da ne postoji univerzalan, tzv. prirodni dar za majčinstvo. Umjesto toga, majčinstvo je oblikovano kroz osobne izbore i okolnosti koje mogu biti destruktivne. Odrastanje djece u obitelji s fatalnom majkom često dovodi do emocionalnih i fizičkih trauma gdje se suočavaju s manipulacijom, eksploatacijom i nasiljem. Obitelji u kojima je majka prikazana kao anđeo u kući, često nude stabilno i ljubavno okruženje za djecu. Majka koja pruža ljubav i podršku simbolizira brižnost i požrtvornost. Ipak, čak i u ovakvim obiteljima, mogu se pojaviti izazovi koji proizlaze iz sukoba između osobnih želja i potreba te društvenih očekivanja. Majke, u razdoblju hrvatskog realizma, često su bile primorane ispunjavati društvene norme i očekivanja, pružajući djeci sigurnost i podršku unutar tradicionalnih obiteljskih okvira. Time bile su predane ulozi domaćice i brige o obitelji, što je bilo smatrano njihovom glavnom odgovornošću. One majke koje su izlazile iz okvira tradicionalnog shvaćanja majčinstva, smatrane su fatalnim ženama koje najčešće imaju tragičan završetak ili individualnim ženama koje žestoko odbijaju tradicionalno shvaćanje života, ne žele ni brak ni djecu.

Zaključno, „... ne radi se o lošoj ili zloj majci, takva ne postoji, već o ženi s nedovoljno razvijenim majčinskim instinktima koji u sprezi s nesretnim okolnostima – daju tragične rezultate“ (Drakulić 2020: 155). Ta teza sugerira da nesposobnost ili manjak razvijenih majčinskih instinkata, u kombinaciji s nepovoljnim vanjskim okolnostima, mogu imati razorne posljedice na obitelj i djecu. Dakle, umjesto da se ženu osudi kao „lošu“ ili „zlu“, treba razumjeti da mnoge poteškoće često proizlaze iz kompleksne interakcije osobnih ograničenja i vanjskih utjecaja, što rezultira tragedijama koje se ne mogu pripisati isključivo njihovim namjerama ili karakteru.

6. LITERATURA

Primarna:

- Kumičić, Eugen. 1979. *Gospođa Sabina*. Ur. Majdak, Zvonimir. Mladost. Zagreb.
- Kumičić, Eugen. 1985. *Olga i Lina*. ITRO Naprijed. Zagreb.
- Šicel, Miroslav. 1970. *Pet stoljeća hrvatske književnosti: Josip Eugen Tomić, Opančareva kći, Zmaj od Bosne, Melita*. Knjiga 45. Matica hrvatska: Zora. Zagreb.

Sekundarna:

- Čedomil, Jakša. 1976. *Eugen Kumičić*. Ur. Špoljar, Krsto. Zora. Zagreb.
- de Beauvoir Simone. 2023. *Drugi spol*. Ur. Tomašević, Nives. Ljevak. Zagreb.
- Drakulić, Slavenka. 2020. *Smrtni grijesi feminizma: Ogledi o mudologiji*. Ur. Serdarević, Seid. Fraktura. Zagreb.
- Janković, Josip. 2008. *Obitelj u fokusu. Et cetera*. Zagreb.
- Kalogjera, Goran. 1989. *Književnik u sjeni*. FLUMINENSIA 6 (1994)/1-2. 161 – 194.
- Nemec, Krešimir. 1995. *Povijest hrvatskog romana (od početka do kraja 19. stoljeća)*. Znanje. Zagreb.
- Nemec, Krešimir. 1995. *Tragom tradicije: ogledi iz novije hrvatske književnosti*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Nemec, Krešimir. 1993. *Kumičić između naturalizma i trivijalne književnosti*. Liburnijske teme 1993/7. 61–68.
- O'Reilly, Andrea. 2010. *Encyclopedia of Motherhood*. SAGE Publications. London.
- Rich, Adrienne. 1976. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton & Company. New York.
- Sablić Tomić, Helena. 2005. *Gola u snu: O ženskom književnom identitetu*. Znanje. Zagreb.
- Smart, Carol. 2003. *Good Enough Mothering? Feminist perspectives on lone mothering*. Ur. Bortolaia Silva, Elizabeth. Taylor & Francis e-Library. London.
- Šicel, Miroslav. 2005. *Povijest hrvatske književnosti*. Ur. Tomašević, Nives. Ljevak. Zagreb.
- Tomljenović, Ana. 2005. *Majčinski identitet*. Treća 2005/1-2. 445 – 449.
- Timotijević, Milena. 2012. *Prostitucija na feminističkoj političkoj agendi*. Ur. Zaharijević, Adriana. Sarajevski otvoreni centar. Sarajevo.

Vukasović, Ante. 1994. *Obitelj - vrelo i nositeljica života*. Hrvatski katolički zbor. Zagreb.

Župan, Dinko. 2013. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918)*. Učiteljski fakultet u Osijeku. Osijek.

Internetski izvori:

Majčinstvo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/majcinstvo> (pristupljeno 1. srpnja 2024)

Rich, Adrienne. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rich-adrienne> (pristupljeno 1. srpnja 2024)

Salwak, Dale. *Motherhood in Literature*. palgrave macmillan. Dostupno na: <https://www.palgrave.com/gp/why-publish/author-perspectives/motherhood-in-literature> (pristupljeno 20. lipnja 2024.)

Silovanje. 2016. European Institute for Gender Equality. Dostupno na: https://eige.europa.eu/taxonomy/term/1199?language_content_entity=hr (pristupljeno 1. srpnja 2024).

Trstenjak, Davorin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/trstenjak-davorin> (pristupljeno 5. srpnja 2024)

SAŽETAK

U romanima Eugena Kumičića i Josipa Eugena Tomića iz razdoblja hrvatskog realizma prikazi ženskih likova nude duboku analizu društvenih normi i uloga. U *Meliti*, Josip Eugen Tomić istražuje tematske preokrete kroz prikaz fatalnih žena, kao što je Melita, u usporedbi s tradicionalnim anđelima u kući, poput Ljubice. Ovi likovi reflektiraju utjecaj društvenih i ekonomskih promjena na percepciju i ulogu žena u društvu. U *Gospođi Sabini*, Eugen Kumičić kritizira građansko-aristokratsko društvo kroz lik gospođe Sabine, personificirajući materijalizam i manipulaciju, te prikazuje kako društvena očekivanja oblikuju ženske identitete. Roman *Olga i Lina* također odražava Kumičićevo zanimanje za moralne i društvene dileme, istražujući kontrast između nevinih i razvratnih žena te utjecaj tih normi na njihov status i ponašanje. U radu je kroz navedena djela analiziran prikaz majčinstva i kćerinstva.

Ključne riječi: ženski lik u hrvatskoj književnosti, fatalna žena, anđeo u kući, majčinstvo, kćerinstvo.

SUMMARY

In the novels of Eugen Kumičić and Josip Eugen Tomić from the period of Croatian realism, portrayals of female characters offer a profound analysis of social norms and roles. In *Melita*, Josip Eugen Tomić explores thematic shifts through the depiction of fatal women, such as Melita, in contrast to traditional angels in the house, like Ljubica. These characters reflect the impact of social and economic changes on the perception and role of women in society. In *Gospođa Sabina*, Eugen Kumičić critiques the bourgeois-aristocratic society through the character of Mrs. Sabina, personifying materialism and manipulation, and illustrates how social expectations shape female identities. *Olga i Lina* also reflects Kumičić's interest in moral and social dilemmas by exploring the contrast between innocent and decadent women and the influence of these norms on their status and behavior. The study examines the portrayal of motherhood and daughterhood through these works.

Keywords: Female Characters in Croatian Literature, Fatal Women, Angel in the House, Motherhood, Daughterhood.